

מצנעא לתל אביב: מכתבים מהרב יוסף קאפח והרב יוסף קורח לפרופ' יהודה רצהבי

א. דברי הקדמה

מורי ורבי, פרופ' יהודה רצהבי,¹ נולד בכפר סעואן שבמרכז תימן בשנת תרע"ו (1916), ובשנת תרפ"ד (1924), בהיותו כבן שמונה שנים, עלה לארץ עם הוריו, ומאז גר בתל-אביב.²

ברשימה זו אחשוף שני מכתבים שהעביר לי פרופ' רצהבי ששלחו לו מצנעא לתל-אביב הרב יוסף קאפח ביום ז' בניסן תש"ג (12 באפריל 1943) והרב יוסף קורח ביום ט"ז בכסלו ת"ש (28 בנובמבר 1939).³ במכתבים האלו יש כדי ללמד על הכמיהה שהייתה לפרופ' רצהבי למורשת תימן ולתורת רס"ג. המשותף לחליפת המכתבים בינו ובין חבריו בצנעא היה, שבהיותם בני תרבות צעירים בשנות העשרים לחייהם, הם גילו התעניינות בתחומים קרובים. קשר זה נמשך גם אחרי שעלו גם הם לארץ ישראל.

הרב יוסף קאפח⁴ עלה לארץ ביום כ"ח באב תש"ג (29 באוגוסט 1943), כחמישה חודשים לאחר כתיבת מכתבו, ופרופ' רצהבי ליווהו בשנותיו הראשונות בארץ וסייע לו בתהליך קליטתו בה. תחילה התגורר הרב קאפח בתל-אביב ועבד כצורך, ופרופ' רצהבי

1 נולד ביום י"ט באייר תרע"ו (22 במאי 1916) ונפטר ביום שלישי, א' דר"ח אדר תשס"ט (24 בפברואר 2009), והוא בן 93 שנים.

2 שנים רבות עמדתי בקשר קרוב עם מורי ורבי פרופ' יהודה רצהבי, והוא קירבני למחקר תרבות יהודי תימן. על כך אוכל לומר, הרבה למדתי מרבותי, ומפרופ' רצהבי יותר מכולם, ותודה על הברכה שהיה מברכני תמיד, "חילך לאורייתא". לו יהי. נוסף על נכדיו, הקרויים על שם בנו אמיתי ז"ל, נקרא גם אחד מבניי, שפרופ' רצהבי שימש סנדקו, על שם בנו אמיתי. כתשורה לבני אמיתי, הוא העניק מספרייתו את ספרו של הנוסע לתימן, הרב יעקב ספיר, מהדורה ראשונה, ליק 1866, עם הערות בשוליים של הרב שלום יוסף אלשיך הלוי, ראב"ד קהילת התימנים בירושלים. בפתח הספר כתב פרופ' רצהבי לבני: "מתנה נתונה לאמיתי גימאני ממי ששימש סנדקו, י' רצהבי. ביום שנכפל בו כי טוב, א"ך טוב בשבט תשנ"א".

3 את המכתבים קיבלתי מפרופ' רצהבי בחודש אדר תשנ"ג (מרס 1993).

4 נולד בצנעא ביום י"ב בכסלו תרע"ח (27 בנובמבר 1917) ונפטר בליל שישי, י"ח בתמוז תש"ס (21 ביולי 2000), והוא בן 83 שנים. לתולדות חייו ראה א' לוי, הולך תמים: מורשתו, חייו ופועלו של הרב יוסף קאפח, [ירושלים] תשס"ג.

השפיע עליו לעזוב את עיסוקו ולעלות לירושלים ללמוד בישיבת הרב קוק. ואלה דברי הרב קאפח בעניין זה:

שקדתי על העבודה כל היום, ולפעמים גם בלילות, אך הרגשת הירידה בלימודים ובידיעת התורה התגברו עלי מדי חודש בחודשו. וכפי שכבר ספרתי, מושגים, נושאים וסוגיות שהיו ברורים לי אני חושב עליהם כמתוך חלום, כבר אינם ברורים כפי שהיו. בעבודתי אמנם ראיתי ברכה, פרנסתי משפחתי בכבוד, וחסכתי לי מעט כסף, מה שלא הייתי יכול לחסוך בהיותי פועל. אז טרם ידעתי מהי "ישיבה".⁵ סיפרתי על מבוכתי לידידי ר' יהודה רצאבי הנקרא היום "פרופ' רצהבי", והוא עזר לי בבחירת הישיבה.⁶

הרב קאפח עבר ללמוד בירושלים, והמרחק גרם להתרופפות הקשר ביניהם.⁷

הרב יוסף קורח⁸ עלה לארץ בעליית "על כנפי נשרים" ביום י' במרחשוון תש"י (2 בנובמבר 1949), והתיישב בשכונת רמת עמידר שברמת-גן. בין פרופ' רצהבי והרב קורח היו קשרי ידידות שנמשכו עד פטירתו של הרב קורח.⁹ במכתב ששלח הרב יוסף קורח למכרו יהודה לוי נחום בארץ ישראל ביום כ"ח באב תש"ב (11 באוגוסט 1942), הוא אומר:¹⁰

מר יהודה רצאבי הנזכר, אני הכרתי בו שהוא איש מנומס ומפותח כל כך. אני הועלתי ממנו הרבה ונתפתחתי הרבה, עבור כמה ספרים ששלח לי שמפתחים את האדם ממנו השוכנים בארץ מאפליה.

לאחר פטירתו כתב עליו פרופ' רצהבי:¹¹

- 5 הכוונה למסגרת ישיבתית בצביונה בעת החדשה. כתימן נותרו הישיבות במתכונתן הקדומה, והלומדים בהן שילבו בחייהם תורה ועבודה. שתי הישיבות הגדולות בצנעא היו בבתי הכנסת "בית אלאוסטא" ו"בית צאלח".
- 6 לוי, הולך תמים, שם, עמ' 123. וראה שם, עמ' 124, 133.
- 7 את הרב יוסף קאפח הכרתי אישית כשביקרתי בביתו לעיון בכתבי יד מתימן שהיו ברשותו ושאלותיי בתחום מחקרתי במורשת יהודי תימן. תמיד אזכור את יחסו הלבבי ואורך רוחו ביחסו לבקשותיי ולשאלותיי.
- 8 נולד בצנעא בשנת תרע"ג (1913), ונפטר ביום רביעי ד' בכסלו תשנ"א (21 בנובמבר 1990) והוא בן 77 שנים. לתולדות חייו ראה הרב פ' קורח, "הרב רבי יוסף ב"ר שלום קרח", בתוך הרב ש' גמליאל, חכמי היהודים בתימן בדורנו ועד סמוך לתקופת התנאים, ירושלים תשנ"ב, עמ' קעט-קפא. נדפס שנית בספר ענף עץ אבות, לזכר הרב יוסף קורח, בעריכת הרב פ' קורח, בני-ברק תשנ"ד, עמ' תקכז-תתקל.
- 9 את הרב יוסף קורח לא הכרתי, אף על פי שהיה מפורסם בכתבתו ובפעילותו הקהילתית המבורכת.
- 10 המכתב מצוי במפעל חשיפת גזי תימן, אוסף י"ל נחום, תיק עא, מס' 2, ברשות אסף נחום, רעננה.
- 11 י' רצהבי, "קווים לדמותו של ר' יוסף ק"ח", אפיקים צז צח (תשנ"א), עמ' 60. שלושה מחיבוריו של הרב יוסף קורח נדפסו בספר ענף עץ אבות. דברי יוסף, דרשות על התורה, שם, עמ' תסג-תקיח; אמרי יוסף, שאלות ותשובות בהלכה, שם, עמ' תקיט-תקצח; שירת יוסף, שירים, ומנין מצות עשה להרמב"ם בדרך שיר, שם, עמ' תקצט-תרנד. יש להעיר שגם הרב יוסף קאפח כתב את מניין המצוות להרמב"ם בדרך שיר.

הוא מצא נתיבות אלי עוד בהיותי סטודנט באוניברסיטת ירושלים, לפני חמישים ושתים שנה. תחלה היה הקשר של חליפת מכתבים. כשעלה עם אביו לארץ בעליית "על כנפי נשרים", נעשה הקשר קשר חי של היכרות פנים אל פנים וחילופי דעות. והקשר נמשך עד שנות חייו האחרונות [...] ומן הראוי לציין כושרו ויכולתו בתרגום חיבוריהם הערביים של חכמי ימי הביניים. בקיאותו הגדולה בהלכה ובספרות הגאונים, שליטתו בסגנונם העברי וידיעתו המעמיקה בלשון הערבית הכשירוהו כמתרגם למופת של חיבורים מימי הביניים הכתובים ערבית.

צוואתו של פרופ' רצהבי, כפי שאמר לי, הייתה שהרב פנחס קורח, בנו של הרב יוסף, ינהל את מסע ההלוויה שלו על פי מסורת יהודי תימן, ודאגתי ביום הפטירה שתקוים צוואתו.

פרופ' יהודה רצהבי והרב יוסף קאפח היו חוקרים שתרבות תימן הייתה חביבה עליהם, והם עסקו הרבה במחקרה ובפרסומה, ויש צדדים משותפים לזרעם במחקר. שניהם חקרו את תורת רב סעדיה גאון (רס"ג), החכם הבולט של תקופת הגאונים, ופרסמו מחקרים רבים מתורתו.¹² שניהם פרסמו מחקרים רבים בתרבות תימן ובמורשתה הרוחנית.¹³ על פועלם בתחום המחקרי זכו שניהם בפרסים יוקרתיים, כגון: פרס הרב קוק לספרות תורנית, פרס ביאליק לחכמת ישראל, וראש וראשון לכולם פרס ישראל. הרב יוסף קאפח קיבל את פרס ישראל בשנת תשכ"ט (1969) על תרגום פירוש המשנה להרמב"ם,¹⁴ ופרופ' יהודה רצהבי קיבל את פרס ישראל בשנת תשנ"ו (1996) על חיבורו

ראה ספר המצוות להרמב"ם, מהדורת הרב י' קאפח, ירושלים תשנ"ד, עמ' שמט–שנט. הרב קורח כתב הערות על ספר רביד הזהב ועל הנספחות המצורפות לו, ראה ספר רביד הזהב, שו"ת לר"ד משרקי ובנו ר"י משרקי, יצא לאור על ידי י"ל נחום, תל-אביב תשט"ו. אף הוא ניקד את מנורת המאור, יצאה לאור על ידי יוסף חסיד, ירושלים תשל"ג.

12 להלן הספרים מתורת רס"ג שפרסם פרופ' יהודה רצהבי: תפסיר ישעיה לרב סעדיה (תשמ"ד); פירושי רב סעדיה גאון לספר שמות (תשנ"ח); מפירושי רב סעדיה גאון למקרא (תשס"ה). והרב יוסף קאפח פרסם: הנבחר באמונות וברעות לרבנו סעדיה בן פיומי (תשל"ל); תרגום ופירוש רס"ג לספר יצירה (תשל"ב); פירושי רבינו סעדיה גאון על התורה (תשכ"ג); חמש מגילות (תשכ"ב); תהלים (תשכ"ו); איוב (תשל"ג); משלי (תשל"ו); דניאל ומגילת אנטיוכוס (תשמ"א). וראה א' גימאני, "רב סעדיה בעולמם של בני תימן", בד"ד, כתב עת לענייני תורה ומדע, אוניברסיטת בר-אילן 6 (תשנ"ח), עמ' 39–56.

13 ביבליוגרפיה מקיפה אך לא מושלמת של כתבי י' רצהבי, הכוללת 513 מאמרים ועוד 21 ספרים ראה מחקרים בספרות עם ישראל ובתרבות תימן, ספר היוכל לפרופ' יהודה רצהבי, בעריכת י' דישון וא' חזן, אוניברסיטת בר-אילן תשנ"א, עמ' 445–474. לביבליוגרפיה מקיפה אך לא מלאה של כתבי הרב י' קאפח, הכוללת 207 מאמרים ועשרות ספרים, ראה קובץ מאמרי הרב י' קאפח, כתבים, ב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 1125–1139; לוי, הולך תמים, (לעיל, הערה 4), בסוף הספר, מעמ' 238 ואילך; ר' כהן, צפנת פענח, ביבליוגרפיה מלאה של הגאון הרב יוסף קאפח, ירושלים 2001.

14 נדפס בהוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג. ראה לוי, הולך תמים, שם, עמ' 145–146.

"אוצר לשון הקדש שלבני תימן".¹⁵ גולת הכותרת של חיבורי הרב קאפח היא פירושו המקיף לספר "משנה תורה" להרמב"ם על פי כתבי יד תימניים, שיצא לאור ב-23 כרכים.¹⁶

ב. מכתבו של הרב יוסף קאפח

במכתב ששלח פרופ' רצהבי להרב קאפח, הוא ביקש ממנו מידע על מהרי"ץ ורס"ג לצורך מחקריו,¹⁷ ונראה שזה אחד המכתבים הארוכים שכתב הרב יוסף קאפח. רוב מכתבו של הרב קאפח, עוסק בגדול חכמי תימן, הרב יחיא צאלח (מהרי"ץ). להלן תוכן המכתב: תחילת לימודו של מהרי"ץ עד שנתגדל; ניסיונות רבי שלום עראקי לכפות את נוסח תפילות ספרד (שאמי) בבתי הכנסת בצנעא; חיבורי מהרי"ץ; חברי בית דינו של מהרי"ץ; ההערכה החיובית של השר שלום למהרי"ץ; חורבן בתי הכנסת בצנעא במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה לספה"נ; על גדולת מהרי"ץ בעיני הגויים, ידיעותיו הכלליות, מלאכתו כסופר וידיעותיו המעמיקות בתחום התורני; בעניין תרגומי רס"ג לספרי התנ"ך; שירים שחיבר הרב קאפח בשבח רס"ג ובשבח רש"י; והוא חותם את מכתבו בבקשה מפרופ' רצהבי שישלח לו מארץ ישראל חומר בעניין עיבור השנה ועותק ממחקרו על מהרי"ץ העתיד להתפרסם. בתשובתו של הרב קאפח עם המכתב גם שטר שכתב מהרי"ץ בחתימתו ובחתימת חברי בית דינו ושני השירים הנזכרים לעיל.

נוסח המכתב¹⁸

יום ב' ז' ניסן תש"ג.¹⁹

תזכה לשנים רבות ומועדים טובים.²⁰

יובל נא להח' [בר] הי' [קר] מר יודא רצאבי²¹ יצ"ו.²²

15	נדפס בהוצאת המחבר, תל-אביב תשל"ח.
16	יצא לאור בהוצאת מכון מש"ה לחקר משנת הרמב"ם, מיסודה של אגודת הליכות עם ישראל, קריית-אוננו. כרך א, על ספר המדע, נדפס בשנת תשמ"ד, וכרך כג, על ספר שופטים, נדפס בשנת תשנ"ו.
17	מסוף מכתבו של הרב קאפח, עולה שרצהבי כתב מאמר על מהרי"ץ, ולכן ביקש ממנו מידע נוסף בעניין זה.
18	הוספתי סימני פיסוק, השלמתי קיצורים והוספתי ניקוד עזר.
19	12 באפריל 1943.
20	זו הברכה המסורתית לשלוש רגלים בפי יהודי צנעא ומרכז תימן. והוסיף ברכה זו מפני שכתב את מכתבו שבוע ימים לפני חג הפסח.
21	שם המשפחה רצאבי מעיד על מוצא המשפחה ברצאבה שבתימן. פרופ' רצהבי נהג לכתוב את שם משפחתו באות ה"א רצהבי, ולא רצאבי, אבל הרבנים קאפח וקורח נוהגים בכתיב המקובל בתימן.
22	= ישמרו צורו ויוצרו.

שלום וברכה.

אחדש'ו, ²³ מכתבך קבלתי מתאריך ב' אדר א', ²⁴ תל"ת ²⁵ על בריאותך.

בקשת ממני אודות מהרי"ץ, הנני להביע לך מה שהוברר אצלי ממקורות שונים וגם מדברי זקנים. מהרי"ץ נולד באדר שנת ב'ל"א, ²⁶ ועלה אל האלדים ²⁷ בשנת ב'ק"ז. ²⁸ ימי חיי חלדו ²⁹ פ"ו שנה. ³⁰ בתחלת לימודו בעודו עלם רך, ³¹ אחרי לְמִדּוֹ לפני מלמדי א' ב' שונים אשר לא ידועים לנו, ³² למד תורה לפני מ"ו יהודה אלצעדי. ³³ חבר לו בלימודו היה הר' [ב] יחיא אלצעדי בן מ"ו יודא. ³⁴ אבל הר' [ב] יחיא הנז' [כר] היה צעיר מן מהרי"ץ לימים. ולא תאבה ולא תשמע למיחסי דופי הזמן לר' יחיא צעדי, כי זה שקר מוחלט. ³⁵ מהרי"ץ, בעודו בשנות

- 23 = אחרי דרישת שלומו וטובתו.
 24 7 בפברואר 1943.
 25 = תהילה לה' יתברך.
 26 לשטרות, ת"פ ליצירה (1720). מאוחר יותר כתב הרב קאפח שמהרי"ץ נולד במרחשון תע"ד (1713). ראה הרב י' קאפח, "הרה"ג יחיא בכה"ר יוסף צאלח זצ"ל (מהרי"ץ)", כתבים (לעיל, הערה 13), עמ' 997. הסברה הרווחת היא, שנולד בשנת תע"ה (1715) לערך. ראה: הרב ע' קורח, סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' קעג, מס' 22; הרב י' רצאבי, אגדתא דפסחא, פרי עץ חיים, בני-ברק תשנ"ו, הקדמה, עמ' 9.
 27 שמות יט, ג. השימוש באות דל"ת ונקודה מעליה במקום ה"א בא כדי להימנע מכתובת שם קדוש במכתב של חול העלול להגיע למקום לא ראוי.
 28 לשטרות, תקס"ו ליצירה (1806). מהרי"ץ נפטר ביום כ"ח בניסן תקס"ה (24 באפריל 1805). ראה א' גימאני, "שטר הצוואה השלם של רבי יחיא צאלח (מהרי"ץ)", פעמים 103 (תשס"ה), עמ' 132.
 29 על פי תהלים ט, ו.
 30 לאור האמור לעיל, בהערה 26 ובהערה 28, מהרי"ץ נפטר והוא כבן 90 שנה.
 31 = ילד קטן. שהרי מדובר מיד אחרי לימוד א"ב, כמובא בהמשך המשפט.
 32 מקובל היה בתימן שלימוד הא"ב נעשה אצל מלמד אחד, ושמה הרב קאפח שמע שמהרי"ץ למד אצל כמה מלמדים.
 33 נולד בשנת תכ"ה (1665) לערך ונפטר בשנת ת"ק (1740). ראה הרב קורח, סערת תימן (לעיל, הערה 26), עמ' קעג, מס' 8. הרב קאפח אינו מזכיר את שלושת רבותיו האחרים של מהרי"ץ: סבו ר' צאלח (מהרי"ץ), ר' דוד משרקי ור' יחיא בן השר שלום עראקי. ראה א' גימאני, תמורות במורשת יהדות תימן בהשפעת השולחן ערוך וקבלת האר"י, רמת-גן תשס"ה, עמ' 182-184.
 34 נולד בשנת תצ"ג (1733) לערך ונפטר בשנת תקס"ח (1808). נמנה עם חברי בית הדין. ראה: קורח, שם, עמ' כג, קעג; י' נחשון, דיוקנאות בהנהגה היהודית בתימן במאה הי"ח-י"ט, נתניה תשנ"ד, עמ' 90-91; א' גימאני, תמורות במורשת יהדות תימן, שם, עמ' 183-184.
 35 וכיוון שהיה הרב יחיא צעדי צעיר ממהרי"ץ, כפי שעולה מדבריו שם, לא ייתכן שהיה מחברו של "ספר דופי הזמן", שנתחבר בשנת תפ"ו (1726). הרב קאפח, מהדירו של חיבור זה, קבע נכונה בדברי הקדמתו שהספר נתחבר על ידי ר' סעיד, אחיו של ר' יהודה צעדי, שהיה מחכמי תימן המפורסמים, אף על פי שבזמן ההדרת החיבור לא היה ידוע חכם בשם זה. ראה "ספר דופי הזמן לר' סעיד צעדי", מהדורת הרב י' קאפח, כתבים (לעיל, הערה 13), עמ' 739-796. בעת האחרונה גילה הרב איתמר חיים כהן שהיה לר' יהודה צעדי אח בשם

הי"א או הי"ב, נראתה בו חדות נפלאה, ובכל עת היה משתעשע בו רבו גם בכתי משתאות. ופעם אחת שאלו רבו בבית שמחות בזה"ל,³⁶ מדוע התלוננו חז"ל על נבוכדנצר באמרו דמה לבר אלדין,³⁷ עד שאמרו בא מלאך וכו', לכך חזר ואמר די שלח מלאכיה וכו',³⁸ והלה³⁹ במקום אחר כת' [יב] ויבוא בני האלדיים,⁴⁰ ורמב"ם מנה במעלות המלאכים בני האלדיים.⁴¹ מהרי"ץ השיב מהר בענוה יתרה בזה"ל, אפשר שחלוק הארמי מן העברית, שבעברית יאמר אלדיים לכמה ענינים⁴² ובארמית אינה אלא על העצם מחוייב המציאות.⁴³ רבו תיכף נראו אותו⁴⁴ שמחה על פניו, והשיב לכל העומדים, מובטח אני בזה שמורה הוראות ביש' [ראל].⁴⁵ אף הוא כשמעו זאת הוסיף אומץ ותשגשג בינתו ותעש פרי עד שצדקו דברי רבו, הוא נעשה מורה הוראות לכל ערי התימן.

מהרי"ץ, מלבד שהיה בקי בשיחת מלאכי השרת, מאן מלה"ש⁴⁶ רבנן,⁴⁷ אלא גם היה יודע שיחת דקלים וגם שיחת שדים,⁴⁸ ומפני זה גם המוני עם גם נפתלי עם⁴⁹ היו יריאים ממנו יראת כבוד. גם שונאיו כאוהביו⁵⁰ להעריצו ולפאר תורת פיהו ולרומם את חין ערכו.

- ר' סעיד. ראה איש ימיני, ספר הזכרון לרבינו יצחק הלוי זצוק"ל, בעריכת הרב א' יצחק הלוי, ג, בני-ברק תשע"א, עמ' תנג, הערה 19.
- 36 = בזה הלשון.
- 37 דניאל ג, כה. וכתב את השם באות דל"ת ונקודה מעליה במקום ה"א, מפני שגם שם קדוש בארמית יש בו קדושה. השווה לעיל, הערה 27.
- 38 שם כח. ראה ירושלמי שבת ו, ט. שיר השירים רבה, פרשה ז, פסוק "אמרתי אעלה בתמר", ותלונת חז"ל שם: כיצד אמר בר' אלהין, וכי יש לו בן.
- 39 = והלא. כאן מתחילה קושיית רבו.
- 40 איוב א, ו; איוב ב, א. בפסוק: ויבאו.
- 41 רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ב, הלכה ז.
- 42 = האל, מלאכים ודיינים. ראה רמב"ם, מורה הנבוכים, מהדורת הרב י' קאפח, ירושלים תשל"ג, חלק א, פרק ב.
- 43 ראה הרב ע' יוסף, שו"ת יביע אומר, ירושלים תשמ"ו, חלק ה, אורח חיים, סימן ח.
- 44 = אותות, והכוונה לסימני שמחה.
- 45 על פי: פסחים ג ע"ב; נזיר כט ע"ב; גטין נח ע"א. מעשה דומה סיפר הרב קאפח על הרב חיים קורח. ראה מאמרו "הרה"ג רבי חיים קרח זצ"ל", כתבים (לעיל, הערה 13), עמ' 1001.
- 46 = מלאכי השרת.
- 47 נדרים כ ע"ב.
- 48 סוכה כח ע"א; בבא בתרא קלד ע"א.
- 49 אולי יש כאן מעין לגלוג על מי שהאמינו שמהרי"ץ ידע שיחת דקלים ושיחת שדים.
- 50 חסרה כאן מילה אחת, כגון: הרבו.

בתחלת ימיו עמד אלאסטא, מ"ו סאלם אלעראקי (רשב"א),⁵¹ וחשב להפוך בתי כנסיות ולבקעם אליו.⁵² להתפלל כולם כפי סדר הדפוסים הנק' [רא] בפי התימנים שאמי. וקבלו עליהם כל בתי כנסיות לבד משלש,⁵³ אחת מהן כנסת צאלח, שהיתה תחת השגחת מ"ו יודא צעדי. ועמד הר' [ב] יודא ונתנגד לרשב"א התנגדות חריפה, עד שגזר רשב"א לשלשלו לבור. אבל ח"ו שעלתה על דעתו להמיתו, אלא ליראו בלבד הוא שנתכוון. אף הר' [ב] יודא שם פניו כחלמיש ומצחו כנחושה בעד מנהג אבותיו הרמב"ם מריה דאתרין.⁵⁴ ואחר כל זה שקט מהם הרשב"א, עד שמת הר"י צעדי בשנת בינ"ז⁵⁵ בקירוב, ונתמנה תחתיו להנהלת ביה"כ⁵⁶ מהרי"ץ, וחזר ונתעורר אליהם הרשב"א לבקעם אליו,⁵⁷ ועמד נגדו מהרי"ץ. ובהיות שמהרי"ץ גדול שמו וכבודו בעיני כל, לא יכל הרשב"א לעשות לו כמו שעשה להר"י צעדי, אבל צוה רשב"א לשמשו לבוא על מהרי"ץ בבוקר שבת במקלות. אף מהרי"ץ פקד לכל הצבור לבוא במקלות. וכיום השבת בהיות הבקר, זה בא במקלו וזה בא בשרביטו, ולא כבש זה את זה.⁵⁸ ויהי כראות רשב"א כי לא יכול לו,⁵⁹ וישדל את משפחת צאלח למכור לו את ביה"כ. משפחת צאלח, מאהבתם את הכסף ומיראתם את מהרי"ץ, מכרו לו בתנאי שתעמוד במנהגה. ומאותה העת עברה ביה"כ צאלח לידי הרשב"א, אבל הוא הניחה במנהגה, בחשבו שאחרי מות הדור ההוא יחזירנה כרצונו. הוא ככה חשב, הדור חשב אחרת. הרשב"א מת בשנת

51 = רבי שלום בן אהרן. לפועלו ראה: א' גימאני, "מקורות חדשים לפועלו של ר' שלום עראקי בקהילות תימן במאה הי"ח", פעמים 55 (תשנ"ג), עמ' 134–144; גימאני, תמורות במורשת יהדות תימן (לעיל, הערה 33), עמ' 175–178.

52 דה"ב לב, א. כמו להבקיע את החומה, כלומר להשפיע עליהם בנוסח התפילה, כעולה מהמשך דבריו.

53 השווה "קורות ישראל בתימן לר' חיים חבשוש", מהדורת הרב י' קאפח, כתבים (לעיל, הערה 13), עמ' 718.

54 נראה שכוונתו לומר שמנהג הרמב"ם הוא מנהג אבותיו. על מאריה דאתרין במשנתו של מהרי"ץ ראה גימאני, תמורות במורשת יהדות תימן, שם, עמ' 108.

55 לשטרות, תק"ו (1746). הרב עמרם קורח כותב שנפטר בשנת ת"ק (1740). ראה לעיל, הערה 33. אין אנו יודעים אם התאריך שכתב הרב קאפח הוא על סמך השערה או על סמך תעודות שהיו ברשותו ואינן בידינו. בשטר בכתב יד מהרי"ץ נאמר בפתיחתו ובסיומו: "בפנינו עדים חתומי מטה, צוה מ"ו יודא אלצעדי 'סלימאן] מגו מרעיה דאתפטר ביה בדעת נכונה ומיושבת [...] ר"ח אלול בע"ו [=תקכ"ה ליצירה, 18 באוגוסט 1765], במתא קאע ביר אלעזב, והכל שריר וקים". השטר, שנכתב בתוך כתב יד בהעתקת הדיין הרב משה בן סעדיה קטיעי, היה בבעלות הרב יהודה צעדי. ראה כ"י רכב אלהים וקינת סתרים ותיקוני שבת, בהמ"ל 5012 (מספרו במכון לתצלומי כתבי היד 73180). בהנחה שהשטר נכתב סמוך לפטירת המצווה, כנהוג, יש לאחר עוד את שנת פטירתו. לתאריך פטירת הרב יהודה צעדי ראה גם מה שכתב מ' גברא, חכמים וסופרים בתימן במאה הי"ח, בני-ברק תשנ"ו, עמ' 72–73.

56 = בית הכנסת.

57 ראה לעיל, הערה 52.

58 על פי שמות יד, כ.

59 על פי בראשית לב, כו.

ב'צ"א,⁶⁰ וחזר מהרי"ץ וקנה ביה"כ מן היורשים חלקים חלקים, ומי יודע אם הכסף משלו⁶¹ או משל צבור, וככה נשארה עד היום.⁶²

הוא, מהרי"ץ, חבר תחלה⁶³ ספר זבח תודה על ה"ש,⁶⁴ וכבר הודפס.⁶⁵ אח"כ ס' [פר] שערי קדושה על ה"ש, אבל בקיצור, ואפשר שעדיין לא הודפס.⁶⁶ אח"כ ס' [פר] שערי טהרה בל"ע⁶⁷ כולל דיני נדה וזבה ויולדת וטבילה, וכבר הודפס.⁶⁸

- 60 לשטרות, תק"ם ליצירה (1780). כן היא הדעה הרווחת. ראה גם הרב קורח, סערת תימן (לעיל, הערה 26), עמ' יט ועמ' קעג. ברשות הרב יוסף הכהן עראקי, הגר בבני-ברק, מצוי שטר הצוואה האישי של השר שלום עראקי בחתימת ידו. תאריך השטר הוא כ"ד בכסלו בצ"ג לשטרות, תקמ"ב ליצירה, 11 בדצמבר 1781. וראה גם גימאני, תמורות במורשת יהדות תימן (לעיל, הערה 33), עמ' 175, הערה 17.
- 61 מסופר שמהרי"ץ התעשר במקרה ובנה את בית הכנסת. וזה קיצור המעשה. מהרי"ץ היה צורך, והייתה לו חנות בשוק הערבי, ברחוב הצורפים היהודים, שעסקו רק הם באומנות זו. באחד הימים נכנס לחנותו בדווי ובידו שק מלא חפצים וביקש ממהרי"ץ שיקנה אותם ממנו. לאחר בדיקת הפריטים, ובהם מגש גדול מנחושת, נקב הברדווי בסכום מסוים. לאחר שבירר מהרי"ץ שהפריטים אינם גנובים, שילם למוכר את תמורתם. מהרי"ץ התבונן במגש הגדול והבחין בעיטוריו היפים, והודה לה' על העסקה הטובה שזימן לו. לאחר שניקה במאמץ רב את המגש, הבחין שמדובר במגש זהב ולא נחושת. יצא מהרי"ץ מן החנות וסבב בין הסמטאות כדי לחפש את המוכר ולא מצא אותו, והבין שהברדווי הוא שליח מן השמים שבא לסייע לו לבנות בית הכנסת. הוא מכר את המגש לאחד העשירים המוסלמים תמורתו הון רב ובנה בכסף שקיבל תמורתו את בית הכנסת המפורסם "כניס בית צאלח". את המעשה שמעתי מפי הרב בן-ציון צדוק מקריית-ספר, ששמע את הדברים ממארי עזרי צאלח-צדוק מהרצליה. יש להעיר שלמרות שלפי ההלכה אין חובה להשיב מקח טעות לגוי, כדי להימנע מחילול השם, ראוי להחזירו, כמו שפסק מהרי"ץ. ראה דבריו בספרו תכלאל עץ חיים, מהדורת הרב ש' צאלח, א, ירושלים תשל"ט, קעג ע"א.
- 62 על מכירת בית הכנסת שבנה מהרי"ץ לשר שלום עראקי וקנייתה חזרה על ידי מהרי"ץ ראה גימאני, "שטר הצוואה השלם של רבי יחיא צאלח (מהרי"ץ)" (לעיל, הערה 28), עמ' 133–134. ברשותי מצויים שטרי הקנייה של כל חלקי בית הכנסת שנקנו מיורשי הרב שלום עראקי.
- 63 הרב קאפח קבע כאן את סדר זמני החיבורים, ולא ידוע לי על סמך מה קבע סדר זה. על כל פנים, על חלק מחיבוריו ניתן לקבוע בוודאות שעסק בהם תמיד בלא סדר הכתיבה בחיבור, כגון עץ חיים וש"ת פעולת צדיק. ראה מ' גברא, חכמי ישראל שבתים: מהרי"ץ, בני-ברק תשנ"ד, עמ' 63–64, 82–86; מהרי"ץ, ש"ת פעולת צדיק, מהדורת הרב משה רצאבי, א, ירושלים תשס"ג, מבוא, עמ' 92.
- 64 = הלכות שחיטה.
- 65 עד זמן כתיבת המכתב, נדפס החיבור זבח תודה פעמיים, בפעם הראשונה על ידי אלעזר עראקי הכהן, בכלכתה שבהודו בשנת תרי"א (1851), ובפעם השנייה בירושלים בדפוס צוקרמן בשנת תרס"ה (1905). אלעזר בן אהרן עראקי, המדפיס היהודי הראשון בהודו, ייסד את בית הדפוס הראשון בכלכתה בשנת תר"א (1841). מקורה של משפחת עראקי מצנעא בירת תימן. ראה: א' יערי, הדפוס העברי בארצות המזרח, ב, ירושלים ת"ש, עמ' 9–10; י' רצהבי, תורתן שלבני תימן, קריית-אונגו תשנ"ו, עמ' 10–10.
- 66 שערי קדושה, הספר הראשון של חכם תימני שראה את אור הדפוס, נדפס על ידי אלעזר עראקי הכהן בכלכתה שבהודו בשנת תר"א (1841). ראה: יערי, שם, ב, עמ' 10; יערי, שם, א, ירושלים תרצ"ז, עמ' 86.
- 67 = בלשון ערבי.
- 68 יצא לאור בהשתדלות הרב שלום יוסף עראקי כ"ץ והרב אברהם נדאף בירושלים בדפוס צוקרמן בשנת תרנ"ד (1894).

אח"כ ס' [פר] חלק הדקדוק על כ"ד⁶⁹ ספרים. אח"כ ס' [פר] שו"ת פעולת צדיק כולל תשס"א תשובות ועוד כמה חידושים.⁷⁰ אח"כ חתם ימיו בס' [פר] עץ חיים.⁷¹

מהרי"ץ שרת בשם אב ב"ד⁷² קרוב לארבעים שנה.⁷³ שני לו היה שלמה בן ישועה.⁷⁴ שלישי לו היה הר"ב [ב] יחיא צעדי.⁷⁵ ובהיות הר"ב [ב] צעדי היה בעל מלאכה, פעמים היה חותם במקומו שלום בן סעדיה הכהן,⁷⁶ כאשר עיניך תחזינה בשטר ששלחתי לך בכתב ידו של מהרי"ץ וחתמתו.⁷⁷

הרשב"א, שהיה הנשיא באותו זמן, בסוף פבר והעריץ למהרי"ץ הרבה, עד שכתובות של בן בן⁷⁸ הרשב"א נכתבו ונחתמו על ידי מהרי"ץ, ושטים מצאתי. באחת כתוב כך: שנת תרין אלפיך ותשעין⁷⁹ וכו' איך אב' [רהם] בן יחיא בן

69 = תנ"ך. כפי יהודי תימן נקרא "ארבעה ועשרים". ראה י' רצהבי, אוצר לשון הקדש שלבני תימן, תל-אביב תשל"ח, עמ' 21–22, ערך ארבעה ועשרים.

70 הספר פעולת צדיק כולל תשובות וגם חידושים שנכתבו שלא כמענה לשאלה. התשובות והחידושים בשו"ת פעולות צדיק מחולקים לשלושה חלקים וכוללים 755 סימנים. למעשה יש 763 סימנים, משום ששמונה סימנים נכפלו בטעות.

71 "עץ חיים" הוא פירוש מקיף לסידור התפילה הנקרא "בלדי", המבוסס על נוסח תימן הקדום. לעתים נקט מהרי"ץ פשרה, וכלל בו תוספות שחדרו לנוסח תפילתם של בני תימן ממקורות אחרים. הרב קאפח אינו מונה את כל חיבורי מהרי"ץ, וחסרים ברשימתו למשל הספרים "מעיל קטון" ו"מגילת תימן". על חיבורי מהרי"ץ ראה: רצהבי, תורתן שלבני תימן (לעיל, הערה 65), עמ' סא-סו; מהרי"ץ, שו"ת פעולת צדיק (לעיל, הערה 63), א, מבוא, עמ' 64–84.

72 = בית דין.

73 כיהן בתפקיד דיין משנת תקי"ח (1758), ומאוחר יותר כאב בית הדין בצנעא עד לפטירתו בשנת תקס"ה (1805). ראה: קורח, סערת תימן (לעיל, הערה 26), עמ' יט; גברא, חכמי ישראל שבתימן: מהרי"ץ (לעיל הערה 63), עמ' 11–14; הנ"ל, חכמים וסופרים בתימן במאה הי"ח (לעיל, הערה 55), עמ' 39; הרב י' רצהבי, טופס כתובות, בני-ברק תשנ"ה, עמ' רמג; מהרי"ץ, שו"ת פעולת צדיק (לעיל, הערה 63), א, מבוא, עמ' 27–28.

74 שם משפחתו אלגמל. נולד בשנת תר"ף (1720) לערך ונפטר בשנת תקנ"ה (1795). נמנה עם חברי בית הדין. ראה קורח, סערת תימן, שם, עמ' כג, קעג; נחשון, דיוקנאות בהנהגה היהודית בתימן (לעיל, הערה 34), עמ' 89.

75 ראה לעיל, הערה 34.

76 נולד בשנת ת"ע (1710) לערך ונפטר בשנת תקמ"ה (1785). נמנה עם חברי בית הדין. ראה: קורח, שם, עמ' כג, קעג מס' 19; נחשון, שם, עמ' 88–89; מ' גברא, אנציקלופדיה לחכמי תימן, א, בני-ברק תשס"א, עמ' 267, ערך כהן, שלום בן סעדיה. הרב קאפח לא דייק באמרו שהדיין שלום בן סעדיה הכהן היה חותם במקום הדיין הרב יחיא צעדי, מפני שהרב יחיא צעדי שימש כדיין אחריו. ראה קורח, שם, עמ' כג. הרב קאפח אף לא מנה את כל חברי בית דינו במשך השנים. ראה קורח, שם, עמ' כג, קעג.

77 על צילום השטר הנזכר ראה להלן, הערה 119.

78 כך בכתב היד: בן בן. והכוונה לבני בניו, כמובא בסמוך.

79 ב"צ לשטרות, תקל"ט ליצירה (1779).

סאלם בן יחיא בן סאלם בן יחיא⁸⁰ אלכהן, אמר לה לגנא בנת מוסי' בן מ"ו יחיא זצ"ל אבן סיידנא אלשיך⁸¹ מ"ו סאלם אלכהן אלעראקי נר"ו,⁸² והחותמים מהרי"ץ גם שלמה בן ישועה. בשנייה כתוב כך: שנת תרין אלפין ותשעין ותרתין שנין⁸³ וכו', איך יוסף בן מ"ו אב' [ראהם] בן יחיא אלחמדי אלמכונה אלקארה, אמר לה לבדרה בנת מוסי' בן מ"ו יחיא בן סיידנא אלשיך מ"ו סאלם אלכהן אלעראקי זצ"ל,⁸⁴ והחותמים מהרי"ץ, שלמה בן ישועה, יחיא בן מ"ו יודא צעדי. ומבין שתי כתובות הללו גמרתי אומר שהרשב"א מת בשנת ב'צ"א.⁸⁵

בימי מהרי"ץ הושם קץ לתפארת בתי כנסיות, וגזר השליט ונקצצו בחדש סיון שנת ב'ע"ג.⁸⁶ ונראה שבאותו זמן כיהן אלקאסם אלרסי,⁸⁷ עיין ואסעי⁸⁸ דף יח. מהרי"ץ בעצמו קונן על זה שלש קינות: הא' מתחלת "אלה אזכרה ונפשי עלי תאבל", שנייה מתחלת "יונה מה לך מקוננת", ג' מתחלת "קהלת צנעא יושבת שוממה"⁸⁹ וכו'.⁹⁰

- 80 השמות יחיא וסאלם חוזרים בשושלת המשפחה בדילוגים, והוא כמנהג יהודי תימן לקרוא לנכד על שם סבו בין בחיי הסב בין לאחר פטירתו.
- 81 תרגום: אדוננו הנשיא, והכוונה לנשיא הרב שלום עראקי.
- 82 = נצרו רם ונישא או נטריה רחמנא ופרקיה.
- 83 בצ"ב לשטרות, תקמ"א ליצירה (1781).
- 84 בשנה המצוינת בכתובה, השר שלום עראקי עדיין היה בחיים, והמילה זצ"ל כנראה מתייחסת לבנו ר' יחיא, שנפטר בחיי אביו. וראה ההערה הבאה.
- 85 על שנת הפטירה, ראה לעיל הערה 60.
- 86 לשטרות, תקכ"ב ליצירה (1762).
- 87 מי שגזר על חורבן בתי הכנסת הוא האמאם אלמהדי עבאס אבן אלמנצור חסין. כך כתבו הרב יוסף קאפח והרב עמרם קורח. ראה: קאפח, "בתי כנסת בתימן", כתבים (לעיל, הערה 13), עמ' 953; קורח, סערת תימן (לעיל, הערה 26), עמ' יח.
- 88 הכוונה לספרו של עבד אלואסע אלואסעי, תאריך אלימן, קהיר 1928.
- 89 ידועות לנו ארבע קינות של מהרי"ץ על אירוע זה. לתצלומי הקינות מכתב ידו של מהרי"ץ ראה הרב ש' גמליאל, כתב ידו המקורי של מהרי"ץ, מהדורתו הראשונה, נדפס יחד עם מדרש חסרות ויתרות וליקוטי שושן לרב משה צארום, ירושלים תשנ"ג, עמ' 378–384. שלוש מן הקינות נדפסו בספרו של הרב קורח, סערת תימן (לעיל, הערה 26), עמ' קנ–קנב, והקינה הרביעית, הפותחת במילים "עיני עיני יורדה מים", נדפסה על ידי הרב פ' קורח, "קינה על חרבן בתי הכנסת בשנת התקכ"ב", אור ישראל ו (תשמ"ט), עמ' סו–סז. את ארבע הקינות הללו, העתיק הרב יוסף קורח לבקשת פרופ' רצהבי וצירפן למכתבו המתפרסם בהמשך מאמר זה, סעיף 3.
- 90 ראה: א' גימאני, "מגיד צדק – על בתי כנסת שבצנעא", כנישתא 3 (תשס"ז), עמ' עט; גימאני, "שטר הצוואה השלם של רבי יחיא צאלח (מהרי"ץ)" (לעיל, הערה 28), עמ' 133.

מהרי"ץ היה נהדר וחשוב גם בעיני הגוים, ולעתים קרובות היו דנים לפניו והיה דן להם בדינים המתקבלים על הלב. ואף שלא היה לו עסק עם המלכות,⁹¹ גדול הוא מאד בעיני המלך ועבדיו.⁹²

מהרי"ץ עסק ברפואות תימניות הנחוצות לכל הנק' [רא] בשם מרי, לפי שכך מנהג תימן, כל הנק' [רא] בשם מרי צריך להיות רופא, כותב קמיעין ועוד ועוד. אף אם דעתו לא תאבה להן ולא תקבלם.⁹³

מהרי"ץ היתה לו ידיעה פשוטה⁹⁴ בחשבון מולדות תקופות ומזלות על נכון כפי סדר הרמב"ם. ועל הרוב שאלו את פיהו על העתיד⁹⁵ כפי מערכת התקופות המאומתים בינינו בני תימן.

מהרי"ץ היה סופר מהיר בכתב רש"י הנהוג אצלנו,⁹⁶ שבעת פנייתו היה כותב ספרים ובכל עת אנו מוצאים שיירי ספרים מכתב ידו.

91 כיוון שהנשיא, שהוא המנהיג הפוליטי, ייצג את הקהילה כלפי המלכות. ברור האחרון, הרב יחיא יצחק הלוי, שהיה הרב הראשי, התערב גם בעניינים פוליטיים והיה לו קשר אמיץ עם המלכות. הכוונה לשריו.

92 אולי יש כאן ביטוי לדעותיו של הרב קאפח.

93 הכוונה ברורה ואו מסודרת.

94 כוונת הכותב אינה ברורה, אם במילים "על העתיד" כוונתו לידיעת מאורעות העתידים להיות, כלומר אסטרוולוגיה [בעברית: אצטגנינות] או לידיעת תאריכי המועדים הבאים, כלומר אסטרונומיה. באחת ההערות על חיבורו של סבו, הרב יחיא קאפח, "דברי צדיקים וזכרונם בתימן", מעיר הרב יוסף קאפח שמהרי"ץ עסק בשני תחומים אלה: "בסידורו עץ חיים, סוף חלק א, כתב [הכוונה למהרי"ץ] סדר קביעות השנים, וגם דברי נחוש ועוננות על פי חלות התקופות (מהדרת ירושלים [תשכ"ב], קצא ע"א)". ראה הרב י' קאפח, "דברי צדיקים וזכרונם בתימן", רשימת חיבורי חכמי תימן לרב יחיא קאפח זצ"ל", תימא א (תש"ן), עמ' 17, הערה 25. הרב קאפח מכנה זאת "דברי נחוש ועוננות", מפני שלדעת הרמב"ם, העיסוק באסטרוולוגיה אסור. בעניין זה כתב הרמב"ם באיגרת תימן [תרגם לעברית הרב יוסף קאפח]: "אבל מה שראיתי שאתה נוטה אליו מעניני הכוכבים והמחברות שהיו והעתידים להיות, כל הדבר הזה הסירו ממחשבתך, ורחץ דמיוןך ממנו כמו שרוחצים את הבגד המלוכלך מטינופו, לפי שהם דברים שאין להם אמתות אצל החכמים השלמים, ואפילו שלא מאנשי התורה, כל שכן אנשי התורה". הרב י' קאפח, איגרות הרמב"ם, ירושלים תשמ"ז, עמ' מב. אולם רוב חכמי ישראל לא קיבלו את דעת הרמב"ם בעניין זה. לדיון מקיף בנושא ראה ספרו של דב שוורץ, אסטרוולוגיה ומגיה בהגות היהודית בימי הביניים, רמת-גן תשנ"ט. יש להעיר שבסידורי תימן הקדומים מופיעות בחלק החשבונות ועיבור השנים גם תחזיות אסטרוולוגיות, ובעקבותיהם הולך גם מהרי"ץ. ראה למשל תכלאל בהעתקתו של ר' שלום שבזי משנת תל"ז (1677) לערך, כ"י ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, Yah. Ms. Heb. 152, דפים 159 ע"א–163 ע"א.

96 כתב זה נקרא בפי יהודי תימן שֶׁכָּט, והכוונה לכתוב שנהגו בו היהודים בארצות המזרח. השם כתב רש"י לא היה מקובל בתימן, ונראה שיש כאן השפעה של לשון התקופה. בטעות כינוהו אחרים כתב רש"י, וזאת מפני שפירוש רש"י נדפס בכתב זה.

מהרי"ץ היה גבור בתלמודו גם במקרא גם במשנה גם בתל' [מוד] גם בדברי הפוסקים גם בחכמת הקבלה.

ע"כ⁹⁷ מה שהוברר אצלי בנוגע למהרי"ץ.

בנוגע לתרגומי הרס"ג, הדבר המקובל אצלי מזקיני הר"י קאפח, שהרס"ג לא תרגם נביאים ראשונים, לפי שהן ספורים, ולא תרגם אלא כתובים⁹⁸ הצריכים ביאור והוספה וחסרון.⁹⁹ נביאים אחרונים גם¹⁰⁰ תרי עשר תרגם, אבל אבד, ולא נשאר זולת ישעיה. ה' מגלות תרגם, שלש מהן¹⁰¹ כבר נדפסו,¹⁰² אבל בטעיות מרובות, אם תרצה תעיין בספרינו המוגה אצל הר' [ב] יעיש נדאף.¹⁰³ אסתר ואיכה¹⁰⁴ מצוים אצלי מתרגום רס"ג ודאי.¹⁰⁵ מהכתובים¹⁰⁶ מצוים תרגומי אמת¹⁰⁷ עם ביאור התרגום הנק' [רא] תפסיר אלתפאסיר, וכולם מצוים אצלי. ואני חושב שמאד נחוץ לפרסם ביאור משלי, יען שכולל מוסרים רבים, וכבר התחלתי להעתיקו לעברית.¹⁰⁸ משאר הכתובים נמצא תרגום דניאל.¹⁰⁹ אם

- 97 = עד כאן.
- 98 הכוונה כאן אינה לחלק הכתובים שבתנ"ך, שהרי רס"ג תרגם את כל התורה ונביאים אחרונים, ורק חלק מן הכתובים. הכוונה במילה כתובים היא לפסוקים או מקראות.
- 99 לעתים רס"ג מוסיף מילים ללשון המקרא או משמיט מילים לפישוט התרגום. ראה הרב ע' קורח, הקדמה לפירושו נזה שלום, בתוך כתר התורה, ה'תאג' הגדול, עם חמישים פרושים, יו"ל ע"י י' חסיד, ירושלים תש"ל, בראשית, עמ' ה, אות ב, סעיפים א-ב.
- 100 תרי עשר הם חלק מן הנביאים האחרונים, ואולי במילה גם הכוונה לומר ובכללם גם תרי עשר.
- 101 רות ושיר השירים וקוהלת.
- 102 נדפסו בירושלים בשנת תרע"א בדפוס הרא"מ לונץ. המו"ל היה יעיש בן ראובן נדאף. ראה צילום השער בתוך הספר איש ימיני, ספר הזכרון לרבינו יחיא יצחק הלוי זצוק"ל (לעיל, הערה 35), ד, בני-ברק תשע"ג, עמ' תלט.
- 103 הוא היה עובד בבית הדפוס בירושלים, ושם הדפיס את המהדורה הנזכרת בהערה הקודמת.
- 104 שתי המגילות המשלימות לחמש מגילות, ששלוש מהן נזכרו לעיל.
- 105 כי יש תפסירים של חכמים אחרים, וכאן מעיר הרב קאפח שהתרגום המצוי בידו הוא בוודאות תפסיר רס"ג. הרב קאפח הדפיס את תפסיר רס"ג לכל חמש המגילות במהדורתו לספר חמש מגילות: שיר השירים, רות, קוהלת, אסתר, איכה, עם פירושים עתיקים היוצאים לאור פעם ראשונה על פי כתבי יד, האגודה להצלת גנוזי תימן, ירושלים תשכ"ב.
- 106 הכוונה לחלק הכתובים שבתנ"ך, וכוונתו מיתר שאר ספרי כתובים, כי גם חמש מגילות שנמנו לעיל הן מספרי הכתובים.
- 107 צריך להוסיף ראשי תיבות: אמ"ת – איוב, משלי, תהילים. על הספרים שנותר לנו עליהם תפסיר רס"ג כתב הרב עמרם קורח: "לולי העיר ה' את רוח הר' [ב] חיים בן סלימאן אלכסאר ז"ל (דודי אחי אמי) הוא דרש אחר הספרים העתיקים אשר בלע"ר [=בלשון ערבית], ומתרגומי הגאון נזדמנו לו התרגום על ספר ישעיה ועל ספרי הכתובים זולת תרגום עזרא ודה"י [=ודברי הימים]". ראה הקדמתו לפירושו נזה שלום בתוך כתר התורה, ה'תאג' הגדול, עם חמישים פרושים (לעיל, הערה 99), עמ' ה, אות א. וראה שם, הערה 5.
- 108 הרב קאפח תרגם לעברית והדפיס את התפסיר ותפסיר אלתפאסיר על ספרי אמ"ת. ראה איוב, עם תרגום ופירוש [...] רבנו סעדיה בן יוסף פיומי, וחלק הדקדוק למהרי"ץ, ירושלים תשל"ג; משלי, עם תרגום ופירוש

ברצונך, אני אעתיקם לך. ובנוגע למה שאמרת שאעתיק לך דוגמה כדי שתדע
אם מבחינת הרס"ג או זולתו, אני חושב שגם אני יודע להפלות.¹¹⁰

גם אודיעך שבלילה אחת בחוה"מ¹¹¹ סוכות גברו רגשי אהבתי לדברי רס"ג,
ומתוך כך שרתי עליו שיר, מתחיל זית אשר צץ וכו',¹¹² והנני מצרף למכתבי זה
העתקה ממנו. ואתה תואיל בטובך לעיין בו ולהודיע לי אם יש בו איזו מלה או
ענין שאינו נכון. ובאותה לילה שרתי ג"כ¹¹³ שיר לכבוד רש"י,¹¹⁴ והנני מצרפו
ג"כ למכתבי זה. אם אפשר לך לשלוח לי לוחות של מהלך כוכבי הלכת
ורחביהן, אם יש שיצאו חדשים, לפי שאני חושב שהחדש יהיה יותר קרוב¹¹⁵

[...] רבנו סעדיה בן יוסף פיומי, וחלק הדקדוק למהרי"ץ, ירושלים תשל"ו; תהלים, עם תרגום ופירוש הגאון
רבינו סעדיה בן יוסף פיומי, וחלק הדקדוק למהרי"ץ, ירושלים תשכ"ו.

109 נראה שהכוונה לתפסיר ללא תפסיר אלתפסיר. הרב קאפח הדפיס לספר דניאל גם את תפסיר אלתפסיר על פי
כתב יד שלא היה ידוע בתימן ונמצא בספרייה הבודליאנית. ראה דניאל, עם תרגום ופירוש רבנו סעדיה בן
יוסף פיומי ופירוש רבי תנחום הירושלמי וחלק הדקדוק למהרי"ץ, ירושלים תשמ"א, בשער, עמ' ז-י.

110 במשמע להבחין או להבדיל. והשווה שמות ט, ד: "והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים". נראה
שרצהבי ביקש ממנו לשלוח לו דוגמה כדי לבחון אם מדובר בתפסיר רס"ג או הוא תפסיר של חכם אחר.

111 = בחול המועד. ואף על פי שאסור לכתוב בחול המועד אלא דבר האבד, אפשר שהרב קאפח מבין את שיטת
הרמב"ם בהלכות יום טוב ז, יד, שכל כתיבה שאין מדקדקין בצורתה מותרת או אולי הרהר בשיר וכתב אותו
כדי שלא ישכח אותו, מפני שזה מותר כדין דבר האבד.

112 השיר פותח במילים: "זית אשר צץ בין עצי גן האלהים / ויף בגדלו על עצי תדהר ברושים". השיר נדפס
בתוך מהדורתו של הרב קאפח לתהילים עם תרגום ופירוש הגאון רבינו סעדיה בן יוסף פיומי וחלק הדקדוק
למהרי"ץ (לעיל, הערה 108), בשער, עמ' ו-ז. בדברי הקדמתו לשיר זה כתב הרב קאפח: "זכורני כי
בצעירותי משכני מאד מתק לשונו, רעיונו וסגנונו, ועתים הייתי מבלה לילות שלמים בקריאת ספריו. באותה
תקופה נהגתי לכתוב 'שירים' בכל עת מצוא גם בעברית וגם בערבית, וכאשר נתתי את דעתי עליהם לאספם
ולקבצם מצאתי שנותרו מהם רק מעט מזער, ביניהם גם אשר כתבתי בזמנו על רס"ג. כשאני מעיין בהם
כיום, איני רואה בהם לא שירה ולא לשון, מלבד מלים סדורות לפי משקלים מסויימים. אבל מזכירים הם לי
את חיי, מחשבותי, וערגותי באותם הימים, ומרשה אני לעצמי לתחוב כאן את אשר כתבתי על רבנו בשנת
ת"ש [1940], על אף שאין לו כל ערך מלבד מזכרת לי עצמי את אשר רחש לבי על רבינו בימי עלומי". בשיר
זה הזכיר הרב קאפח את גודל חכמתו של רס"ג ואת חיבוריו הבאים: פירושו בערבית לספרי התנ"ך, סידור
התפילה שערך, וחיבורו הפילוסופי הנבחר באמונות ודעות. כמו כן ציין בשיר את מלחמתו של הרס"ג
בכופרים ובקראים.

113 = גם כן.

114 השיר, שעדיין לא נדפס, מתחיל במילים "שכלי יואל להיות שואל על אור יהל מתי זרח". מנהג בני תימן
לקרוא בשבת לפני תפילת מנחה, בפירוש רש"י לפרשת השבוע לפי סדר הישיבה בבית הכנסת. כך נהגתי גם
אני בילדותי בבית הכנסת במושב זבדיאל, שבראשו עמד מו"ר דודי הרב יוסף גימאני זצ"ל. היו בודדים
מבני חבורתו של הרב קאפח בתימן שהיו מזלזלים בפירוש רש"י, והיו אומרים: מאן קרי רש"י? מא ידרי שי
[מי שקורא רש"י לא ידע דבר].

115 הכוונה יותר מדויק, קרוב לאמת.

ממה שיש אצלינו מספרי הזיגים.¹¹⁶ אבל כולל דוקא כל הכוכבי לכת עם ידיעת מרחביהן, לא השבעה לבד.¹¹⁷

ובכן, ואתה שלום, ממני הדב"ש¹¹⁸ יוסף בן דאוד אלקאפח יצ"ו.

שטר מכתיבת וחתימת מהרי"ץ, הנה לפניך במעטפה הזאת. כשתדפיס מאמר שעשית על מהרי"ץ עם צלום שטר זה, נא לשלוח לי קונטרס אחד, ותודה למפרע.¹¹⁹

שכחתי. תפסיר אלתפאסיר על התורה שמזכירו הראב"ע בהרבה מקומות אינו בנמצא.¹²⁰

ג. מכתבו של הרב יוסף קורח

הרב יוסף קורח צירף למכתבו העתקה של ארבע קינות שכתב מהרי"ץ על חורבן בתי הכנסת בצנעא בשנת תקכ"ב (1762).¹²¹ האמאם אלמהדי עבאס אבן אלמנצור חסין גזר להחריב את בתי הכנסת שבשכונת היהודים קאע ביר אלעזב שבצנעא, והיהודים נאלצו להתפלל בבתי פרטיים. הגזרה בוטלה כעבור שלושים שנה על ידי בנו, האמאם אלמנצור עלי, שהתיר ליהודים לבנות את בתי הכנסת שנהרסו בימי אביו.¹²²

פרופ' יהודה רצהבי שמע שיש במסוודה, הלוא היא פנקס בית הדין בצנעא, תיעוד היסטורי של מעשי בית הדין בצנעא, והיה הראשון שעסק בהעתקת המסוודה לצורכי

116 רבים של זיג. בתימן היו מצויים כמה ספרים כאלה, מחיבורי חכמי תימן הקדומים, וחלק מהם ידוע מי מחברם. ראה רצהבי, תורתן שלבני תימן (לעיל, הערה 65), עמ' רכא–רכב, רנז. הרב קאפח סבור שבוודאי החדשים מדויקים יותר, כי חכמה זו מתפתחת במרוצת הדורות. ראה מה שכתב הרב י' קאפח במהדורתו לספר משנה תורה, זמנים, ד, ירושלים תשמ"ו, הלכות קידוש החודש, פרק א, ציון א, עמ' תרעד.

117 הרב קאפח מבקש ספרים חדשים שכתבו על כוכבי הלכת, ולא רק על השבעה הנקראים שצ"מ חנכ"ל: שבת, צדק, מאדים, חמה, נוגה, כוכב, לבנה.

118 = הדורש בשלומך.

119 הכוונה למאמרו של פרופ' יהודה רצהבי, "מהרי"ץ וספרו פעולת צדיק", שבות תימן, בעריכת י' ישעיהו וא' צדוק, תל-אביב תש"ה, עמ' 100–117. צילום השטר בעמ' 117.

120 בזמנינו נדפסו חלקים ממנו. ראה י' רצהבי, פירושי רב סעדיה גאון לספר שמות, ירושלים תשנ"ח, מבוא, עמ' 7–19.

121 ראה לעיל, הערה 89.

122 ראה: קורח, סערת תימן (לעיל, הערה 26), עמ' יח–יט, כב; קאפח, "בתי כנסת בתימן", כתבים (לעיל, הערה 13), עמ' 953. לא ברורה הסיבות לגזרת זו. ראה: י' נחשון, בתי כנסת בצנעא (מאות י"ח–י"ט), נתניה תש"ס, עמ' 54–59; גימאני, "שטר הצוואה השלם של רבי יחיא צאלח (מהרי"ץ)" (לעיל, הערה 28), עמ' 133–134.

מחקר.¹²³ במכתבו אל הרב יוסף קורח, רצהבי מגלה התעניינות במסוודה, שחלקים ממנה היו בידי שתי משפחות. במכתבו של הרב קורח נזכרים שני חלקים ממנה: חלק ברשות יורשי הרב יחיא יצחק הלוי,¹²⁴ שהיה הרב הראשי של יהודי צנעא בשנים תרס"ה–תרצ"ב (1905–1932); וחלק ברשות משפחת קארה, שירשוהו מזקניהם הרב יוסף קארה שכיחן בתפקיד אב בית הדין במשך 38 שנים, בשנים תקע"ב–תר"ט (1812–1849) ומבנו הרב סלימאן קארה, שכיחן בתפקיד אב בית הדין במשך 40 שנה, בשנים תר"ט–תרמ"ט (1849–1889).¹²⁵

עוד יש במכתב מידע על גלות מוזע, הספדים על פטירת מהרי"ץ, ומידע על ספרים שביקש הרב קורח מרצהבי לקנות בעבורו.

את המכתב כתב הרב קורח בכתב עגול (אשכנזי), כפי שאנו נוהגים היום לכתוב, ולא בכתב תימני.¹²⁶ בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים היו שהשתדלו ללמוד וללמד את הכתיב החדש. בשנים אלו היה הרב יוסף קורח הדמות הדומיננטית בתחום החינוך של הילדים בצנעא. הוא התכתב עם המוסדות הרלוונטיים בארץ, וקיבל מהם ספרים שסייעו לו בלימוד התלמידים. כמחנך, ביקש הרב קורח להנחיל לתלמידים ידע כללי ולימד אותם גם חשבון ואנגלית, ובמסגרת זו סיגל לעצמו את הכתב שנהג בארץ ישראל. בעניין זה, כתב פרופ' רצהבי לאחר פטירתו:¹²⁷

בית המדרש לילדים, שלו ושל אביו, עלו ברמתם ובסדרי החינוך שבהם על בתי המדרש האחרים שבצנעא. ובתקופה הסמוכה לתקומת המדינה, הכניס שכלולים בהוראה, והוסיף בה מן החול על הקודש, כגון: כתיבה בכתב אשכנזי של הארץ ותולדות ארץ ישראל ועם ישראל. הוא עצמו שלט יפה בכתב הירושלמי,¹²⁸ ואף אימן את ידו בכתב אנגלי שבדפוס לצורך כתיבת כתובות על גבי מכתבים. ולא ציינתי זאת אלא כדי להצביע על הסתגלותו לחדש.

123 פסק הדין המקורי של הדיינים נמסר לבעלי הדין, ובמסוודה נרשם העתק פסק הדין. חלק מפנקס בית הדין מובא בשני כרכים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. כרך א מקיף את השנים תקכ"ה–תקל"ו (1765–1777), ומכיל 352 עמ'. כרך ב מקיף את השנים תקמ"ו–תרכ"ז (1786–1867). כרך ב הנזכר הועתק בתימן על ידי הדיין הרב חיים חובארה בשנת תרצ"ו (1936) לבקשת פרופ' רצהבי ונתרם על ידו לבית הספרים הלאומי. ראה רצהבי, תורתן שלבני תימן (לעיל, הערה 65), עמ' רנ. כרך א יצא גם בתרגום על ידי י' ניני, אלמסוודה: פנקס בית-הדין של קהילת יהודי צנעא במאה הי"ח, תל-אביב תשס"א.

124 אין הכוונה לפנקס בית הדין שנכתב בשנות כהונתו, אלא על פנקס קדום, שהגיע לידי הרב בתוקף תפקידו.

125 א' גימאני, "שטר הצוואה של ר' סלימאן קארה", תימא ו (תשנ"ח), עמ' 81. על פי בירורים שערכתי, המסוודה שהייתה ברשות משפחת קארה נלקחה מהם בערמה ולא הוחזרה להם.

126 ראה גם להלן, הערה 162.

127 רצהבי, "קווים לדמותו של ר' יוסף ק"ח" (לעיל, הערה 11), עמ' 60. ראה גם י' צוריאלי, תמורות בחינוך בתימן (תרס"ג–תש"ח 1903–1948), ירושלים תש"ן, עמ' 68–76. אוסף מסמכים על פעילותו בתימן עדיין מצויים בכתב יד.

128 הכוונה לכתב העגול הנוהג בארץ ישראל.

אפשר שההסתגלות לכתב החדש יסודה בצורך לקרוא מכתבים שנשלחו מארץ ישראל או הרצון להסתגל לכתב שיצטרכו לו אם יעלו לארץ ישראל.

נוסח המכתב¹²⁹

בע"ה יום ג' י"ו כסלו ת"ש.¹³⁰

שלום וברכה

למעלת החבר היקר יודא רצאבי הי"ו.

שבוע שעבר שלחתי לך מכתב בערבית ובו ביארתי שהגיעו ליד אב' [רהם] ערוסי¹³¹ ג' ספרים וחוברת,¹³² ואין מכתב לבאר למי הן. ולקחתי ממנו שנים, והשאר מונחות אצלו עד שיתברר הדבר. עכשיו מכתבך הטוב תאריך י"ז חשוון¹³³ קבלתי בצירוף תוכחת כה"ר סלי' [מאן] צאלח וכרוז,¹³⁴ ונתברר שכולן שלוחות לי. ואז לקחתי השאר ממנו, והן "מסעות חבשוש",¹³⁵ "מבחר השירה העברית",¹³⁶ הראב"ע,¹³⁷ "עלי בכות".¹³⁸ מודה אני לך על כל זה.

129 הוספתי סימני פיסוק והשלמתי קיצורים.

130 28 בנובמבר 1939.

131 סבו של הרב רצון ערוסי, רבה של העיר קריית-אוננו, חבר מועצת הרבנות הראשית ויו"ר הליכות עם ישראל.

132 יפורטו להלן בסמוך.

133 30 באוקטובר 1939.

134 הכרוז הוא כנראה הכותרת של המכתב, השווה לקמן, הערה 152. במילה תוכחת הכוונה לאיגרת המוסר שחיבר אחיו של מהרי"ץ ונדפסה על ידי רצהבי. ראה י' רצהבי, "תוכחת מוסר להרב סלימאן [שלמה] צאלח", סיני ה (תרצ"ט), עמ' שיז-שכא. איגרת זו נדפסה שוב פעמיים: תכלאל ענף חיים, ירושלים תשי"ב, עמ' ריא-רטו; סידורו של מהרי"ץ, תכלאל עץ חיים (לעיל, הערה 61), ב, י ע"א-יז ע"א.

135 הספר מסעות חבשוש הוא סיפור מסעותיו של ר' חיים בן יחיא חבשוש עם יוסף הלוי בתימן המזרחית ועל חיי היהודים והערבים שם. למהדורות של הספר ראה להלן, הערה 177.

136 מבחר השירה העברית: למיום חתום כתיב הקדש עד גלות ישראל מעל אדמת ספרד בשנת ה"א רנ"ב, ערוך ומתקן על ידי חיים בראדי, בהשתתפות מאיר וינר, ליפסיא תרפ"ב. הספר נדפס שוב בשנת תרצ"ד.

137 נראה שהכוונה לספר השירים שלו. ראה למשל רבי אברהם בן מאיר אבן עזרא, מבחר שירים, מהדורת י"ל ברוך, תל-אביב [תרפ"ט].

138 חוברת עלי בכות, תל-אביב ת"ש. החוברת, המחזיקה 32 עמ', יצאה לאור על ידי קבוצת מורים וחברים לזכרם של אברהם ומזל מזרחי. ראה י' רצהבי, חקר יהדות תימן, ביבליוגרפיה לשנים 1935-1975, מוסף לקרית ספר, נ (תשל"ו), עמ' 47, מס' 921. בהמשך המכתב נזכרה חוברת זו שוב.

בנוגע למסודה,¹³⁹ כבר הודעתך שאיני יכול לעשות שום דבר עד שתודיעני מכל צד בענינה אם הוא אמת, אם כבר שלח לך מכתב מפורט בשבילה בן הרב יחיא יצחק. וכבר הודעתך שאם תעשה לי יפוי כח לסדרה, הרי זה טוב. וגם אם רצונך לשלם כסף, כל זה כבר הודעתך קודם זה. ואני עוד משתדל לרכוש השנית של בית חמי,¹⁴⁰ ויהי רצון שאזכה בה לכבודך.

באשר לבקשתך שאם יש עוד איזה חומר על גלות מוזע חוץ לשל חבשוש וכו',¹⁴¹ כפי זכרוני עתה שכבר ראיתי ענין גלות מוזע בשלימות בתכלאל אחד שמו וונטרוני,¹⁴² ובשביל אורך הימים כבר שכחתי של מי הוא, אני עתה אדרוש בעדו אם עדיין הוא נשאר. ועוד שומע אני שיש מצוי בתוך דיואן אחד בעיר "שבאם"¹⁴³ ענין גלות מוזע בשלימות. והמספר מחזק הענין,¹⁴⁴ שהמחבר כתב בסוף, שכבר רמז המקרא זאת הגלות בזה הפסוק "או אז יכנע לבבם",¹⁴⁵ שיתלקטו סופי התיבות ויצטרפו להיות "מוזע".¹⁴⁶ ולא אדע אם אמת או שקר,¹⁴⁷ וכבר אני דורש על זה.

ולענין נבואת סעדיה הכהן¹⁴⁸ וכו', לא נשמע דבר זה אצלנו מעולם. אני אדרוש גם על זה.

- 139 המסודה הוא פנקס בית הדין בצנעא, וכאן מדובר על החלק שהיה ברשות יורשי הרב יחיא יצחק הלוי, כפי שנאמר בהמשך.
- 140 כאן מדובר על החלק השייך למשפחת קארה, היא משפחת חמיו של הכותב, הרב יוסף קורח. שניים מבניה של משפחת קארה כיהנו בתפקיד אב בית הדין במאה ה-19, הרב יוסף קארה ובנו הרב סלימאן קארה. ראה לעיל, בדברי הפתיחה למכתב, ובהערה 125.
- 141 הכוונה לכותבים נוספים ידועים. לחומר של חבשוש על גלות מוזע ראה הרב ' קאפח, "קורות ישראל בתימן לר' חיים חבשוש", כתבים (לעיל, הערה 13), עמ' 713–716.
- 142 איני יודע למה הכוונה.
- 143 שוכנת בהר של כוכבאן, במרחק 34 ק"מ צפונית מערבית לצנעא. ראה אבראהים אחמד אלמקחפי, מעג'ם אלמדן ואלקבאיל אלימניה, צנעא 1985, עמ' 223–224.
- 144 כוונתו לומר שמי שסיפר לו את הדבר מאשש את עובדת קיומו של דיואן זה באמצעות ציטוט הרמז הבא בהמשך הדברים.
- 145 ויקרא כו, מא.
- 146 כאן מובא הרמז למילה מוז'ע שלא כסדר המילים בפסוק. אולם במקורות נוספים הובא הרמז מפסוק זה, בסופי האותיות כסדר האותיות "אויבהם או אז יכנע". ראה: ' טובי, עיונים במגילת תימן, ירושלים תשמ"ו, עמ' 46; זר זהב לר' פינחס מגארי, נדפס בחיבורו אור תורה, ירושלים תשכ"ז, פרשת בחקתי, עמ' רעד.
- 147 הכוונה אם אמת שיש חומר זה אם לאו.
- 148 נבואת סעיד בן דוד ממשפחת פינחס הכהן נדפסה על ידי ש' גרידי, "אפוקליפסה תימנית יהודית-ערבית", בתוך קובץ מתימן לציון, בעריכת ' ישעיהו וש' גרידי, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 173–179. נבואה זו מצויה בכתבי יד מתימן. ראה למשל ' טובי, כתבי היד התימניים במכון בן צבי, ירושלים תשמ"ב, עמ' 76, מס' 148; עמ' 281, מס' 371; עמ' 294, מס' 389.

והנני מודיעך שיש בידי דרושים ומספדים שנעשו על מהרי"ץ¹⁴⁹ בשעת קבורתו, שנעתקו מכתובת יד הרב הדיין מ"ו אב"ר [רהם] צאלח.¹⁵⁰ אם אתה צריך להם, הודעתני. ותדע שאין פרסום מעצמותן,¹⁵¹ אבל הכרוז¹⁵² שלהם כן הוא, "אלו הספדות ודרשות שהספידו בהן כה"ר מהרי"ץ זצ"ל", והן מוכיחות¹⁵³ שנעשו לאדם גדול.¹⁵⁴ ועוד אני ממשיך לדרוש ולחפש מה נמצא מפרי עטו או אחריו.¹⁵⁵ אבל פיוטים¹⁵⁶ ושירים לא מצאתי ולא שמעתי עליהן, וזלת מה שכבר מצאתי הפיוטים שהן בדרך קינות על חרבן בתי כנסיות של צנעא,¹⁵⁷ שכבר הודעתך מהן, שהן אלו שהעתקתי אותן סמוך למכתב זה.¹⁵⁸ ועוד הייתי רוצה לנקדן כמו שהן,¹⁵⁹ אבל העת קצרה, לא יכולתי.

כאשר עיינתי בחוברת ששלחת לי,¹⁶⁰ תכף לא שקטו רעיונותי עד שרשמתי קינה כפי עניינה,¹⁶¹ וזה הוא התחלתה. "על"¹⁶² חוברת עלי בכות עברתי. ומראשה לסופה הגהתי.¹⁶³ ואנחותיהם של מורים וחברים קראתי. ודמעות על פני צרבותי. על כן אענה חלקי אמרתי: נתבוננתי במראה איש תבונה. ומבין ריסי עיניו ידעתי נאמנה. כי משכיל וחרד הוא כבן מאה שנה. חבל על חסרונו מארץ

- 149 = מורנו הרב יחיא צאלח.
 150 אולי הכוונה לר' אברהם, בנו של מהרי"ץ. ראה קורח, סערת תימן (לעיל, הערה 26), עמ' כג, ואולי הכוונה לנינו הרב אברהם בן הרב צאלח, שם, עמ' לה, סב, סה.
 151 כוונתו לומר שמן הקינות לא ניתן לגלות שמדובר במהרי"ץ.
 152 הכותרת מעידה שהכוונה למהרי"ץ.
 153 תוכנן מלמד שדברי ההספד נאמרו על אדם גדול, כנראה מהרי"ץ.
 154 הספד אחד פורסם על ידי הרב פ' קורח, "קינת הספד על מהרי"ץ זצ"ל", אור ישראל ג (תשמ"ז), עמ' מג–מה.
 155 מסתבר שהקריאה היא אחיו, לשון יחיד, והכוונה לר' סלימאן, אחיו של מהרי"ץ, הנזכר לעיל. ידועים לנו שני חיבורים שלו, איגרת מוסר וזבח פסח. רצהבי הדפיס את האיגרת בשם "תוכחת מוסר להרב סלימאן [שלמה] צאלח" (לעיל, הערה 134), והרב קאפח הדפיס את זבח פסח, ראה מהדורתו לסידור שיבת ציון, ב, ירושלים תשי"ב, בעמודים הראשונים של הסידור. האיגרת נדפסה שנית בידי הרב יוסף קורח, בתוך מהרי"ץ, תכלאל עץ חיים, מהדורת ' חסיד, ב, ירושלים תשכ"ב, בסוף הספר, עמ' ח–יא. נראה שהרב קורח ניסה לברר לבקשת רצהבי אם יש לו חיבורים נוספים מלבד שני חיבוריו אלה, האיגרת וזבח פסח.
 156 מלבד הידועים, קינה לתשעה באב, שנכללה בגוף התכלאל. ראה: מהרי"ץ, תכלאל עץ חיים (לעיל, הערה 61), ג, פו ע"ב–פז ע"א; שיר חתימה לספר עץ חיים, שם, ד, שעה ע"ב.
 157 הקינות נמצאות בכתובת ידו של הרב שלום קורח, אביו של הרב יוסף שכתב את המכתב. ראה הרב פ' קורח, "קינה על חרבן בתי הכנסת בשנת התקכ"ב" (לעיל, הערה 89), עמ' סו–סז.
 158 המכתב מתחיל בעמ' 6. בעמ' 1–5, העתיק הרב יוסף קורח את הקינות.
 159 כלומר כפי שהן מנוקדות בכתב היד.
 160 הכוונה לחוברת עלי בכות, הנזכרת לעיל.
 161 כלומר כפי תוכנה של החוברת.
 162 מכאן ועד סוף המירכאות כתב בכתב רש"י. ובהמשך חזר לכתוב בכתב עגול.
 163 שמא כוונתו לומר במילה הגהתי, למשמעות נגה עלי אורה.

מולדתי. וכו'". אבל לא רציתי בפרסומה מפני שני טעמים. הא' שאין צורך לי עוד בה.¹⁶⁴ הב' שאני מגלה חסרוני, שאיני בקי במבטא¹⁶⁵ ואיני רגיל בספרות החדשה.¹⁶⁶ אבל לעשות נחת רוח לדעתי חשבתי, ומה שבכוחה הוצאתי. על כל פנים, אני מודה שאין יכולת למי שהוא להתאשר¹⁶⁷ בזאת הארץ מאפליה,¹⁶⁸ מחשיכה את העינים, ובפרט בעונה הזאת. ותמיד רוחי מתפעמת בקרבי, ואין לאל ידי להוציא מחשבתה¹⁶⁹ לפועל, אבל נצפה ליום שנזכה ונעלה לנוח בתוך ציון וירושת"ו.¹⁷⁰

עוד יש לי לשאול אם כבר מצוי אצלכם "המחברת"¹⁷¹ של מהר"י אלצאהרי, שסגנונה כסגנון התחכמוני.¹⁷² האם עומדת להדפס. לפי שאצלנו אין מצוי אלא אחת, ואני צריך להעתיקה לי.¹⁷³ אם עומדת לצאת לאור, איני רוצה לטרוח חנם.

שמח אני שהודעתני על "דלא לה" אלחאירין¹⁷⁴ שאתה משתדל לקנותו עבורי, וביותר שהמחיר כמו שהודעתני. וג"כ כבר הודיע כן ה' [אדון] מנחם ערוסי לאביו¹⁷⁵ שהמחיר רק כך, ומצפה אני שתקדם לכל דבר.

באשר לתאג,¹⁷⁶ אני בטוח שתכף יציאתן תקנה לי אחד ותכף תשלחנו.

164 כנראה משום שקינה זו חוברת עקב התרשמות זמנית מקריאת "עלי בכות", ואין בה צורך כעבור זמן.

165 הכוונה בלשון, בסגנון.

166 נראה שהחברת נכתבה בסגנון מודרני.

167 במשמעות להשתלם או להצליח.

168 ירמיהו ב, לא.

169 הכוונה של רוחי.

170 = וירושלים תיבנה ותכונן.

171 הכוונה לספר המוסר. למהדורה של חיבור זה ראה י' רצהבי ספר המוסר לר' זכריה אלצאהרי, ירושלים תשכ"ה. למהדורה אחרת של חיבור זה ראה ספר המוסר השירה והפיוט לר' יחיא (זכריה) אלצאהרי, מהדורת מרדכי יצהרי, ראש-העין תשס"ח. יש מי שכינו את ספר המוסר בשם מחברת, מפני שהוא כתוב מחברות מחברות. ראה למשל: הרב י' קורח, משכיל דורש על התורה, תל-אביב תשכ"ד, עמ' לח; הרב א' אלנדאף, ספר אוצר ספרי תימן, ירושלים תשנ"ב, יא ע"א.

172 ספרו של ר' יהודה אלחריזי, שחי במאה השנים-עשרה.

173 ברשות הרב יוסף קורח היה עותק מכתב היד של ספר המוסר, ופרופ' רצהבי מזכיר זאת במהדורתו לספר המוסר, שם, מבוא, עמ' 24. ממכתב ששלח הרב יוסף קורח למכרו יהודה לוי נחום בארץ ישראל ביום כ"ח באב תש"ב (11.8.1942), אנו למדים שהעתיק את ספר המוסר. וזה לשונו: "שאלתך על ס' [פר] המוסר, אם הוא המחברת, כן הוא, אבל שמו העיקרי ס' [פר] המוסר. וקורין לו מחברת, על שם שהוא מסומן מחברות. ואני העתקתי אותו בשביל שהוא יקר המציאות, והצעתי למר מנחם ערוסי שאני מוכן למכרו, והודעתיהו כמה יהיה מחירו. ועכשיו כבר מכרתיו לאחד מתושבי מְגֶרֶשׁ צנעא, והנני ממשיך להעתיק אחר למכירה". המכתב מצוי במפעל חשיפת גנוזי תימן, אוסף י"ל נחום, תיק עא, מס' 2, ברשות אסף נחום, רעננה.

174 שמו בערבית של ספר מורה הנבוכים להרמב"ם.

175 גר בארץ ישראל. והוא בנו של אברהם ערוסי הנזכר לעיל במכתב.

תמיה אני למה נדפס ספרו של חיים חבשוש¹⁷⁷ חציו לבד. אני הייתי סבור שהוא כולו, כיון שהגיעני ועיינתי בכ"י¹⁷⁸ שבידי, ואינו אלא חציו,¹⁷⁹ נא להודיעני על זה. ג"כ ס' [פר] דופי הזמן למ"ו יחיא צעדי,¹⁸⁰ היה ראוי לצאת לאור קודם לכל, ולמה אין לו זכר, ג"כ הודיעני על זה.

במכתב שעבר הזכרתיך שאלתי בענין ההזמנות. נא להודיעני גם בענין הרמב"ם שהודעתך מקודם דפוס הוצאת חורב.¹⁸¹

ושמיח אני שהגיעוך כל מכתבי. שבסיבת השמועה שהמכתבים מתעכבים, וגם שלא בא ממך מכתב תכף, חששתי שמא לא הגיעוך.

ולא נשארתי עתה כ"א¹⁸² לבקש ממך אחת, והוא שתודיעני אם אתה מכיר בסגנון¹⁸³ אחי חיים השרוי אצלכם, הן במצבו הן במהלכו, לפי שאני רואה בו שאיננו מטיב עצמו,¹⁸⁴ והיום כמו שנה לא ראינו ממנו מכתב, בודאי שהוא הולך בדרך לא טובה ר"ל,¹⁸⁵ שהוא אינו מפקח דרכיו להתאשר¹⁸⁶ כמבוקש. ואיני רוצה להטריח האדון מנחם ערוסי בזה, מפני שהוא טרוד, וכבר עשה עמי בזה וכיוצא הרבה, ולפיכך אני מבקשך שתודיעני בזה, ואף אם אני מטריחך חנם.

העולה על הכל, שתהיה בשלום!

שלך הנאמן, יוסף קרח!

176 נראה שהכוונה לפועלו של שמעון גרידי בהדפסת הספר. ראה כתר תורה, הנקרא בלשון קדמוני יהודי תימן תאג, והוא חמשה חומשי תורה, עם תרגום אונקלוס, תרגום הרב סעדיא גאון בלשון ערבי הנקרא תפסיר, ספר צידה לדרך לר' יחיא אלצאהרי, מרפא לשון לר' יחיא קרח, וההפטרות מקרא עם תרגום יונתן בן עוזיאל, בפיקוח שמעון גרידי, תל-אביב-יפו ת"ש. ממהדורה זו יצא לאור רק ספר בראשית.

177 ראה לעיל, הערה 135. הספר יצא לאור בתרגום עברי (בלא המקור בערבית באותיות עבריות) עם הערות ומבוא על ידי ש"ד גויטיין בשם מסעות חבשוש, תל-אביב תרצ"ט. כשנתיים לאחר מכן, יצא לאור במקורו הערבי עם תמצית באנגלית על ידי ש"ד גויטיין בשם חזיון תימן, רויא אלימן, ירושלים תש"א. הספר עם התרגום העברי והמקור הערבי יצא לאור על ידי ש"ד גויטיין בשם מסעות חבשוש, חזיון תימן, רויא אלימן, ירושלים תשמ"ג.

178 = בכתב יד.

179 הספר היה מצוי ברשותו בכתב יד.

180 לחיבור דופי הזמן ראה לעיל, סעיף ב, במכתבו של הרב יוסף קאפח. וראה גם לעיל, הערה 35.

181 נראה שהכוונה לספר משנה תורה להרמב"ם, מהדורת ניו-יורק, דפוס חורב, ליפסיה תרפ"ו.

182 = כי אם.

183 נראה שהכוונה למילה קורות.

184 חיים עלה לארץ בשנות השלושים, ובארץ ישראל חל שינוי באורחותיו מבחינה דתית.

185 = רצוני לומר.

186 ראה לעיל, הערה 167.

[בשולי המכתב כתובת הנמען בערבית]

תעתיק בערבית: لحضرة الصاحب الهمام يهودا رصايبى حماه الله
תעתיק בעברית: לחצרה אלצאחב אלהמאם יהודא רצאבי חמאה אללה.
תרגום: לכבוד החבר החשוב יהודה רצאבי ישמרהו [או יגן עליו] האל.

ד. סיכום

מכתבים אלו יש בהם ללמד על הקשרים בין חכמים בצנעא לחכמים בארץ ישראל ועל תחומי ההתעניינות שלהם. שלושת החכמים, פרופ' יהודה רצהבי והרבנים יוסף קאפח ויוסף קורח, נולדו בתימן בעשור השני של המאה העשרים ועלו לארץ ישראל. הם התעניינו הן בהיסטוריה של יהודי תימן הן בתורת חכמים גדולים כרס"ג והרמב"ם ומהרי"ץ.

יש להעיר שהרב יוסף קאפח בפירושו המקיף על משנה תורה להרמב"ם, שהחל את עריכתו בהיותו כבן 60 שנה, מביא רק פעמים אחדות מתורתו של גדול פוסקי תימן, הרב יחיא צאלח (מהרי"ץ). דבר זה אומר דרשני. אפשר שהוא מלמד על יחסו של הרב קאפח מאוחר יותר לשיטת מהרי"ץ.

חכם אחד סיפר לי ששאל את הרב קאפח מדוע לא ליקט מספרי מהרי"ץ ביאורים על הרמב"ם כפי שליקט מספריהם של חכמים אחרים. ותשובתו הייתה: אכן ליקטתי חומר רב מספרי מהרי"ץ, אך העדפתי שלא לכלול אותו בהדפסה, משום שבשנים האחרונות יש חסידים רבים של מהרי"ץ, ובוודאי לא ימצא חן בעיניהם אם אעיר על דבריו כפי שהערתי על דברי חכמים אחרים המובאים בפירושי, והדבר יגרום למחלוקות מיותרות.¹⁸⁷ עוד אמר הרב קאפח, שמשום זה לא כלל את הביאורים שליקט מספר "חזון איש" להרב אברהם ישעיהו קרליץ, כי גם לו יש חסידים רבים.¹⁸⁸

שלושת החכמים הללו נמנים עם גדולי ישראל בדור האחרון. כל אחד מהם תרם בתחומו למורשת הרוחנית של היהדות בכלל ושל יהודי תימן בפרט. אפשר שיצירתם בתחומים הללו מאשרת את המימרה "קנאת סופרים תרבה חכמה".

187 השווה גם דברי הרב אהרן קאפח, "קביעותיו של מרן בחיבוריו 'כסף משנה' ו'אבקת רוכל' כלליות הן, או פרטניות", בתוך ספרו: מנחת אהרן, ירושלים תשס"ז, עמ' 301 הערה 8. הדמות הבולטת העוסקת זה עשרות שנים בתורת מהרי"ץ, הוא הרב יצחק רצאבי מבני-ברק. אין כאן מקום לתאר את כל חיבוריו בתורת מהרי"ץ, ורק נאמר שגולת הכותרת של חיבוריו הוא שולחן ערוך המקוצר, שלפי שעה יצאו לאור ממנו שמונה כרכים. חיבורו זה קנה לו שביטה במשכנות יהודי תימן בארץ ובעולם, וגם בני עדות אחרות מסתייעים בו.

188 ביאוריו על הרמב"ם לוקטו מספרו חזון איש ויצאו לאור בתוספת ביאורים מכתב ידו, בספר חזון איש על הרמב"ם, בני-ברק תשי"ח. מהדורה חדשה של הספר כולל הוספות ותיקונים יצאה לאור בבני-ברק תשנ"ב.

ה. נוסח המכתבים

מכתבו של הרב יוסף קאפח

5

יוסף ז' ז' / ת"ש

תזכה לשנים רבות ומועדים טובים

יובל נל לה' ה' מר יודל הצלח ימ

אונס וכדכ

אחדאן מכתבך קבלתי מהדריך ב' צדק' תלית על כד יאוקר. בקשת מחנך תונות

מהדריך הנני להביע לך מה שהוברר אצלי מחקורות שונים וגם מדברי זקנים,

מהדריך נולד באחד שנת ב'א' ועלה אהלים בשנת ב'ק"ז יש ח"י חלדו פ"ו אנה בתחלת לימודו

בעודו עלם דך אחרי למדו לפני מלמדי א"י שנים אשר לא ידועים לנו למד תורה לפני מ"ו יהודי

אצערי חבר לו בלימודו היה ה"י יחיד אצערי מ"ו יודל, אבל ה"י יחיד הנני היה צעיר מן מהדריך לימים

ולא תלכו ולא השמע לשיחתי דופי הזמן ל"י יחיד צעיר כ"ז סקר מחולא, מהדריך בעודו בשנות

הי"ל או הי"ב גדולה בו חדות נפלתה וכל עת היה משתמש בו רבו גם ככה מאהלות וכעס

אחר שאו רבו בבית מחנות ב"ה' מדוע התלוננו ה"ל על נבוכדנצר באחרו דמה לכך ל"ן עד אחרו

בא תלמן וע"י לך חזי נצמד די שלח מלכות וכו' ובלה במקום אחר כת וצואו ב"ה' א"ל'ים ורחבם מקב

במעלות המלכות ב"ה' א"ל'ים, מהדריך השב מהר בענה יתרה ב"ה' א"ל'ים אחר ה"רמי מ' /

העברית שבעברית יאמר א"ל'ים לכמה ענינים ובאחרות יתנה אל על העצם מחוייב החזיות, רבו

מכפ גדלו אהו שמוה על פ"ו וסבי לכל העומדים מובטח א"ל' כ"ז שמוה הוראות ב"ה', א"פ הוא

כמשעו א"ל' הוס"י אומץ והשגאה בניתו וה"ש פרי עד שנתקו דברי רבו הוא נעשה מורה י"ה' א"ל'ים

לכל ערי התימן, מהדריך מלבד אה"י ב"י בשוחר מלכותי הארת מ"ה' מלכש הבקן אל גם היה

יודע שזוה דק"ל'ים וגם שיחה א"ל'ים ומכ"ז גם המוט עם גם נפתי עם היו ידיתים מחנכו י"ה' א"ל'ים

כבוד גם אטליו כאה"ב"ו להעריצו ולפאר תורת פ"ה' ולדומם את ח"ן ערכו, בתחלת ימיו

עמד אהמפ"ה מ"ו קאס אצערי (נ"ב"ה) ומשכ להפ"ך בתי כנסיות ולבקעם ל"ו להתפלל כולם כפי סדר

הדבוקים הנ"ל בפי התימנים אחיו וקבלו עליהם כל בתי כנסיות לבר משלם אחת מהן כנסית

ב

צא איהוה תחת השגחת מו יודת צעדי ועמד קו יודא ומגד לרשכא ההגדות חריפה עד אגזו
 רשכא לשלשלו לכור אכל הו אעלה על דעתו להמיתו אל לידלו בלכד הוא אשתבון אפ קו יודת
 גס כעו כחומים ומצחו כחוסה בעד מנהג אבותיו הרמכס משיה דאתרין ולאחר כל זה שקא
 - מהם הרשכא עד שמת הרי צעדי בשנת כ"ג בקירוב ונתמנה תחתיו להנהלה ביה"ט מהריץ וחזר
 ונתעודר ליהם הרשכא לבקעס ליו ועמד נגדו מהריץ ובהיות שמהריץ גדול שמו וכבודו בעיני
 כל לא יכל הרשכא לעשות לו כמו אעשה להרי צעדי אבל צוה רשכא לשמשין לבוא על מהריץ
 בבוקר שבת במקלוה וכיום השבת בהיות בהקד זה בא במקלו וזה בא בשבתו ולא כבש זה
 את זה, ויהי כדאות רשכא כי לא יכלו לו וישל את משפחת צא לאמכוד לו את ביה"ט, משפחה
 צאח מאהבתם את הכסף ומיחלתם את מהריץ מכרו לו בתנאי שתעמוד במנהגה ומחלתה העת עבדי
 ביה"ט צאח לני הרשכא אבל הוא הניחה במנהגה כחשבו אחריו מות הדור ההוא יחזיקה כרצונו, הוא
 - ככה חשב, הדוד חשב אחרת. הרשכא מת בשנת כ"ז וחזר מהריץ וקנה ביה"ט מן היוזמים חלקים
 חלקים ומי יודע אם הכסף משלחו משל צבור וככה נשאלה עד היום, הוא מהריץ
 חבר תחלה ספר זבח תודה על ה"ט וכבר הודפס אה"כ מ' שערי קדושה על ה"ט אבל בקיצור ואפ"ם
 שעדיין לא הודפס אה"כ מ' שערי טהרה בלע כולל דיני נדה וזבה ויולדת וטבילה וכבר הודפס אה"כ מ'
 - חלק הדקדוק על כד ספרים, אה"כ מ' אות פעולת צדיק כולל השפלת השוכות ועוד כמה חידושים,
 אה"כ חתם ימיו כ"ט עץ חיים, מהריץ שרת כ"ט אב ב"ד קרוב לארבעים סניף
 א"ל לו היה שלמה ב' יאועה שלישי לו היה הר יחיאל צעדי, ובהיות הר צעדי היה בעל מלאת כד
 פעמים היה חותם במקומות שלום ב' מעדיה הבהן נאמר עי"ן תחזיקה בשאר אשלתו לך בכתב
 ידו של מהריץ וחתמתו, הרשכא שהיה הנשיא באותו זמן בסוף בכד זה עדיין
 למהריץ הרהר עד שכתובות אל בן ב' הרשכא נכתבו וטחמתו על ידי מהריץ ושנים מנחתו

ג

- באחר כהוב כן, שנת תרין אפן והשעין וכו' איך זב' קיחית קסאס קיחית אכתיז אומר
 - לה לזנתי בנת מוסי' ק'טו יחית זעל אכן סידתי אפן טו סאס אכתיז אפן ג'ו, והחומים מהדיץ
 גם שלמה ק'יטושה, "בשטיה כהוב כן, שנת תרין אפן והשעין וחדתי סין וכו' איך יוסק טו
 - זב' קיחית אחמדי אמתוה לקתרה אומר לה לבדדה בנת מוסי' ק'טו יחית ק'סידתי אפן טו סאס
 אכתיז אפן זעל, והחומים מהדיץ, שלמה ק'יטושה, יחית ק'טו יודו זעדי, "זכתיז סתי סתוכות
 - הללו גמרתו אומר שהראכל מת בשנת כ'צת, "כימי מהדיץ הוסי' ק'ץ לתפארת
 בתי כנסיות ועד השלים ונקצנו בחדס סיון שנת כ'עג ונדתי אכחודו זמן כתיז אקצמס ארמי עיין
 וחסעי דפ'יה, מהדיץ בעזמו קוין על זה שלם קינות ה'א מהחלה, א' הזכרה ונפשי עליה אכלה,
 שטיה מהחלה "זונה מה לך מקוננת" ג' מהחלה "קהלה זענתי יוסקת אומטה, "וכו'
 מהדיץ היה נהדר וחשוב גם בעיני הגוים ולעתים קרובות היו דנים לפניו והיה דן להם בדינים
 המתקבלים על הלב, ואף שלא היה לו עסק עם המלכות גדול הוא מחד בעיני המלך ועבדיו,
 מהדיץ עסק בדרכות היחטות הנחוצות לכל הנק' בשם מרי לפי שכך מנהג הדין
 כל הנק' בשם מרי צריך להיות דופא כהוב קמיעין ועוד ועוד אף אם זעמו לא תלכה ליהן ולרז
 תקבלם, מהדיץ היה לו ידיעה פאוסה בחסכון מולדות תקופות ומחלות על נכון
 כפי סדר הדתים ועל הרוב שאו אף פיהו על העניו כפי מערכת התקופות החלומתים בעינינו
 הדין, מהדיץ היה סופר מהיר בכתב רשי ההנהגות אצלנו שכעת כשיתו היה כהוב ספרים
 ובכל עת אנו מוצאים שיירי ספרים מכתב ידו, מהדיץ היה גבור בתלמודו גם במדקא
 גם במשנה גם בגל' גם בזברי הפוסקים גם בחכמת הקבלה, עכ' מה שהזכיר
 אצלי בנוגע למדיץ, "בנוגע לעדמותי הרמה הדבר המקובל
 אצלי חזקתי הדי' קלמתי שהרמה לא תרמס נביתים ואשנים לפי שכן ספרים ולא תרמס אף כתובים

ד

הצרכים ביאור והוספה וחסרון, נביאים אחרונים גם הדי עמד תרגם אבל אבד וכלל נאמר
 זולת יאשיה, ה' מגלות תרגם, אלא מהן כבר נכסא אבל בפעולות מרובות אס הרצה תעין באפריטו
 המונה אצל הר יעיש גדול, אמת וליכה מצוים אצלי משהגוס רסב ודלי, מהכתובים מצוים
 תרגומי אמת עם ביאור התרגום הנך תפסיר אתפסיר וכולם מצוים אצלי ואת חושב שאתך כחץ
 לפדסם ביאור משלי יען שכולל מוסרים רבים וכבר פתחתי להעתיק לעברית, משאר הכתובים
 נמצא תרגום דגל אס בדפוסך את העתיקים לך, וכנראה למה שאמרת שאתה לך דוגמה כדי
 שהדע אס מבחינת הרסם או זולתו אט חושב שגם את יודע להפלות, ,,
 גם תוריקן שכלילה אחר בחזרה סוכות גברו רגשי אהבה לאברי רסם ומתוך כך שורה עליו איר מחוץ
 זית אס צץ וכו' והטע מצדף לשבתה זה העתקה ממני ואתה תואיל כאובך לעין בו ולהודיע
 לי אס יא בו ליגז מליה או עטן אלינו נכון ובאותה לילה אחי גב איר לכבוד רמי והנע מצדף גם
 למכתבך זה, אס תפסיר לך לשלוח לי לחות של מהלך ~~מכתב הכתובים יסא~~ ^{וחכמה} שיתלו הדגים
 לפי אלת חושב שהדגם יהיה יותר קדוב ממה שס אצלינו מפסי היגויים אבל כולל דיקה
 כל הכותב לכת עם ויעת מרחבתן לא השבעה לכד ובכן ואתה שלום ממני הדבס יוסף
 נטור מכתובת וחרומות מהדיץ הנה לפניך במעטפה הגלת כשתדפיס ממנו
 אעשיר על מהדיץ עם שלום אטק זה על לשלוח לי קונטרס אחד ותודה למכרע
 שכתתי, תפסיר אתפסיר על התורה שמתכירו הדבכע ~~ממני יוסף~~
 בהרבה תקוות לינו כנמצא

מכתבו של הרב יוסף קורח

קדוה יום ג' י"ו כסלו ה'ת"ש

שלום וברכה

ואמאל החזרתיך יוסא נצאני היל

שדוד שדוד לאחריך מכתב דודיות וזו דיארת שהגדיריך אז דרוסי ג ספריס וחודרת ואין

מכתב לבאר לי הן ולחזר ממני שנים והשאר מונחות אצלו דפ שיתדוד הפדר דכשיו מפתחך

הטוב מאריך יצחשין ופולח זכיריך מכתב כה" סו צאלח זכרוז ומדוד שכולן לאחזרתי ואז

לחזר השאר ממני והן מסודות חזשוי מחרר השיכה העדדית הראוד יאלי דפולח " מופה אני

אך לא כזה " בניגד אמסופה כפר הודעתך שאני יבול אדשות שום פפר דפ

מתפידע מכל צד דדעע עם הוב אמר עם כפר לאחריך מכתב מפורט דשדילה דן הדי יחיל יצחך

וכפר הודעתך שאם מדשה אי יפני כח אסורה הרי זה טוב ואם עם רצונך אולם כסף לא זה כפר

הודעתך ורם זה " ואני דוד משתעל ארכוש השעם של בית חמי ויהי רצון שאלפה

דה לבנון " דאשחיל דקשתך שאם יש דוד איזה חומר לא אורת מוצד חודף אלה

חזשוי וכו' כפי ככרונ דרת שפוד ראית דען אורת מוצד דשלימות דתכלאל אחפ שמו

מנטרונ ודשדיל אונק הימם כפר שכחתי לא מהוא אל דתם אדרוש דדדו עם דדיין דוא נשאר

דוד שומע אני שיש מצוי בתוך דיואן אחפ דדיה שבאם " דען אורת מוצד דשלימות ודמספה

מחזן דיען שהמחר כמד דסוף שכפר דמז המנרא צאתה צלול דזה הפסול " או אז יכרע

אדום" שיתלאל סופיה תיקות וצטפנו להיות " מוצד" ולא אוד עם אמר או שך וכפר אני

דורש לא זה " ודען נדואת סדדיה הפהן וכו' לא נשעד בדר זה אצלי מדולם אני

אדרוש עם לא זה " והנה מופידך שיש דיפי ברשמיס ומספריס שנדשו לא מהפידך

דשעת גזירתו שנתקו מכתבתיך הרד הי"ן מ"ז לז"ח אמ אתם צריכי' להם הודעתו ותפס
שאין פרסום מעלמותן אזל הכרוז שלהם בן הוא "אלו הספרות ופרשות שהסבירו דתן פה"ר
מ"ה"ף ל"ז"א והן מוכיחות שעשוי' אדם זעיר . ודוד את ממשיק' ידורוש ואחפס מה נמצא מסרי
דטו או אחיו אזל פיוטים ושייכים לא מצאתי ולא שמעתי איין זולת מה שפיר מצאתי הפיוטים
ססן דריק קינת' לא חרפן דת' כנסיות של צעא שכדד הודעתך מתן שהן אלא שהדעתך
אותן סמוק' למכתב זה . ודוד הי"ת רוצה לנקבן כמו שהן אזל הדת לזכרה לא יבואל " "
כאשר דינת' דחונת' שלחתי' לוי תפף לא שטאו רדיונות' דד' שרשמתי' קיעה כפי' דעיני' וזה הוא
המתארת " על חוכרה על' כפור עבירה . ומתחלה לטופה בהברכה . ואנחותהם של
מורים וחברים קרית' . ודמעור על פני צרכה " על בן לעני' הלצי' חומרי " "
כהבוננה במרתה הים הכונה . ומבין ריסי עיעו ידעתי נלמנה כי מעכיל זחרד הזכך חלה
שנה . חבל על חסרונו מחרץ מולדתי " וכו' " אזל לא רצית' דפרסומה מפני שג'
טדעמי הא' שאין צורך אי דוד דה' . הד' שאני מאלה חסרות' שאני צדי' דמנטא זאיני' דאיל
דספרות החפשה אזל ידעור נחת רוח לבעת' חשבת' ומה שכוחה דוצאת' . לא פא פנים
אע מענה שאין יכולת' להתאשר דצאת' האלק' מאפליה מחשוכה את העינים ופוטט דדודע הצאת'
ומתי' רוחי מרפעת' דקרי' ואין לאו יפוי להוציא מחשבת' לפולא אזל רצפה ליום שנצפה
ונראה לעי' דתק' ציון נרושת' צוד יסאי' לשאלו אמ כפר מצני' מצונם המחזרת "
לא מהי' אלצאתי' שסאלנה כסעלן התחכמוני' האם דומעת' להפסס' לפי' שאציל' אין מצוני'
אלא אחר ואת' צריק' להדעת' או אמ דומעת' לצאת' לאור איני' רוצה לטרוח חנם " "

שמח את שהודעת לי ב"א לה"א לחייו" שאתה משתדל לעולם דבורי ודיותר שהמחיר כמו
 שהודעת לי וא"כ כפי הודיע כן ב' מנחם דרוסי לאדיו שהמחיר כן כן ומצפה את שתקדם לאלו
 דבר " דאשר יתמצא את גלותו שתכף יבואתן תננה"וי אחרי ומכף תשלחני "
 תמיד את אמה נפסם סבא אל חיומ חמש חציו לדד את פיית סבור שהוא כולו כיון ש
 שהידיע ודיונת רבי שרידי ואילן אלב חציו נא להודיע לי זה . א"כ ס' ופוי הצמן
 אמו יחיא צדדי היה ראוי לצאת לאור נוסמ לאל ולמה אין לו זכר א"כ הודיע לי זה "
 במכתב שדוד הצברתיק שאלתי דדני ההצמנות . נא להודיע לי אם דדני הרמזם שהודעתן
 מנוסם נפסם הועלת חורג " ושמח את שהידיק כל מכתבי שסיגור השמודה
 שהמכתבים ממדכנים ועם שלא זא ממך מכתב מכף חשבת שמא לא הידיק "
 לא נשארתי דמה כ"ו לפני ממך אתה והוא שתלדיע אם אמה מכיר נסעלן אתי חיים
 השרה אצרכם בן דמצנו הן דמהלכו לפי שאני הואה זו שאינל מליד דצמו ופיוס כמו שני
 לא ראילי ממני מכתב דודאי שהוא הווק דדק לא נופה ^{איל} יא שהוא מעת דוכו להמאשר
 כמקוש ואילן הוצה להטריח האפון מנחם דרוסי נלה מפני שהוא טרוף וכדד דשה עמי ננה
 וביוצא הרנה אביסך אתי מקושק שתלדיעני נזה וא"כ אם את מטריחך חנם "
 הכולה אל הלא שרפיה ופלאו !

אלך הנאמן עשך נחן !

סוף גרס רמזי קמל ללא וחסדו פ"ד
 בית יצחק אשתי לוי סל